

Ж. Ш. МЕЙЛАНОВА

**СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН
ТАХМИНАН РАБОЧИЙ ПРОГРАММА**

ЛЕЗГИ ЧІАЛ

(1 – 4 классрин образовательный организацияр патал)

Махачкъала
2022

КЪИЛЕР	ЧИН
Гъавурда твадай чар	4
КӀелиз-кхъиз чирунин мана	9
1-класс	13
2-класс	16
3-класс	20
4-класс	25
Сифтегъан умуми образованидин дережада «Лезги чӀал» учебный предметдин программа чир хъунин карда вилив хуъзвай нетижаяр	30
Личностдин (хсуси) нетижаяр	30
Метапредметдин (предметрин арада авай алакъайрин) нетижаяр	32
Предметдин нетижаяр	35
1-класс	35
2-класс	37
3-класс	38
4-класс	39
Тематикадин планирование	41
1-класс (84 сят)	41
2-класс (68 сят)	52
3-класс (68 сят)	56
4-класс (68 сят)	61

ГЪАВУРДА ТВАДАЙ ЧАР

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа сифтегъан умуми образованидин рекъяй Гъукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), сифтегъан умуми образованиди гун гуьзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькІуьрнавайди я.

«Лезги чІал» учебный предмет чирун аялар чІалан кЪурулушдихъ ва адан правилаьрихъ галаз танишаруналди, гъа чІалал рахаз алакьунин чарасуз вердишвилер кутуналди сергъятламиш жезвач. И предметди школьникдик вич уьлкведин гражданин тирди чирунин, адан дуьньядиз килигунин тегьер арадал гъунин карда, чирвилер къачуз, вичин кІвалах тешкилиз алакьунин, гъвечІи классра кІелзавай аялриз ахлакьдинни образованидин тербия гунин карда важиблу роль кЪугъвазва. «Лезги чІал» учебный предметди Дагъустандин чІалариз ва культурадиз талукъ майдандин садвилин ва жуьреба-жуьрвилин гъакьиндай, чІал милли къанажагъдин асул бине тирдан гъакьиндай сифтегъан чирвилер гунин рекъяй, рахунин ва кхьинин чІал гегьеншарунин, масадахъ галаз рахунин алакьа хуьз алакьунин мумкинвилер гегьеншарун; ахлакьдинни гуьзелвилиз кЪимет гуз алакьунин гьиссер мягъкемарунин ва яратмишунин кІвалахдал машгъул хъунин алакьунар гегьеншарунин рекъяй еке везифа тамамарзава.

Школада лезги чІал чирунихъ гъам практикадин, гъам илимдин жигъетдай еке метлеб ава. Школадиз сифте къвезвай аяллиз дидедин чІал чизва, ада вичин рахунра чІалан гъазур формаяр ишлемишзава. Вич элкЪуьрна кЪунвай тІебиатдинни яшайишдин винел ада тухванвай гуьзетунар, адан фикирда дидед чІалан гафарин, ибарайрин кІалубда гъатнава. Школада кІелунин нетижада абур мадни вилик фида. Лезги чІал чирунин кІвалах грамматикадай дерин чирвилер гунин, аялрин чІал девлетлу авунин, гафарин къадар артухар авунин, кхьинра ва рахунра ачухдиз жуван

фикирар лугъунин вердишвилерни алакьунар кутуниз табиарун лазим я. Гьелбетда, гьа са вахтунда аялриз тербия гунин месэлаярни рикелай ракурна виже къведач. Дерин чирвилер гунихъ галаз сад хьиз, дидед чІал чирунин карда аялар жуван халкъ ва хайи Ватан кІан хьунин, амай вири халкъариз гьуьрмет авунин руьгьдаллаз тербияламишун лазим я. Сифтегъан классра дидед чІал чирунихъ еке метлеб ава. Ада сифтегъан классра кІелзавай аялрин акьул тамам хьуниз ва еридин жигъетдай агалкъунар цІийи дережадиз хкажунин карда куьмек гузва. Сифтегъан школада къазанмишай вири чирвилер мягкем дибдиз элкьвезва, ада гьар са кІелзавай аялдиз школадин юкъван звенода къвезвай тарсар агалкъунралди чирдай мумкинвал таъминарунин мураддалди кІелиз, кхьиз, ачух чІалан, зегьметдин вердишвилерин бинеяр кутаз куьмек гуда. И чирвелер гележегдин уьмуьрдани лазим авайбур жезва.

Сифтегъан классра дидед чІал ихътин *мурадар* кьилиз акъудун патал чирзава:

– лезги чІалан муаллим хайи чІал чирунив ихътин кьилин мурад рикІе аваз эгечІна кІанда: аялар Ватан, хайи чил, халкъ кІан хьунин ватанпересвилин руьгьдалди тербияламишун;

– школада гъвечІи классра кІелзавай аялри дидед чІалан илимдикай лазим къадарда чирвилер къачуна кІанда, халкъдин уьмуьрда чІалан метлебдикай, дидед чІал вилик финикай, адан кІел-кхьин арадиз атуникай, милли культура виниз тир дережайриз хкаж хьуникай, лезги чІала Дагъустандин маса чІаларин арада къазвай чкадикай, урус чІалан таъсирдикай малуматар чир хьун лазим я;

– аялрин рахунар девлетлу ва гегъеншарунин, гьалатІар квачиз дуьз кхьиз чирунин винел кІвалахун. И чирвилер вири чеб-чпихъ галаз кІевелай алакьада аваз гун;

– лезги чІалан тарсара аялар дидед чІалан илимдин жигъетдай сифтегъан чирвилерин гъавурда хьун: фонетикадин (сесерин жигъетдай чІал туькІуьр хьунин), графикадин, лексикадин (чІала авай вири гафарин), морфемикадин,

морфологиядинни синтаксисдин; чІалан кылин уълчмейрикай чирвал хьун, абурун лишанар ва ишлемишунин кьетІенвилер фикирдиз гьун; рахунра лезги литературный чІалан кьайдайрикай менфят кьачуз хьун (орфоэпиядин, лексикадин, грамматикадин, орфографиядин, кхьинра жизви ял кьунин лишанар эцигун гьа лишанар эцигунин кьайдаяр) ва чІалан адет хьанвай кьайдаяр;

– лезги халкъдин арада важиблу алакьадин алат тирди чир хьун, кІелзавайбурувай лезги чІалалди чпин фикирар ачухдиз лугьуз хьун, литературный лезги чІалалди савадлудаказ рахаз ва кхьиз, гаф вичин чкадал кутугайвал ишлемишиз чирун ва вердишарун.

Тахминан рабочий программа арадал гьунин метлеб – им сифтегьан классрин муаллимдиз методикадин рекьяй «Лезги чІал» программа арадал гьуниз куьмек гун я, чебни Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз туькІуьрнавайбур хьун лазим я.

Тахминан рабочий программади муаллимдиз ихьтин мумкинвилер гуда:

1) лезги чІалан тарс кыле тухудайла, цІийи кьайдадин эгечІунин тегьердикай менфят кьачуналди личностдин (хсуси) метапредметдин арада авай алакьайрин ва предметдин нетижаяр кыле тухун, Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз сифтегьан классра чирвилер гунин кьайдайра кьалурнавайвал;

2) «Лезги чІал» учебный предметдин гьар йисан чирвилер кьачунин кьайда тайинарун ва планламишнавай чирвилерин нетижайрин туькІуьр хьунин тегьер (кьурулуш) кьалурун, Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрал, сифтегьан классра чирвилер гунин программадал бинеламиш хьана;

3) календардинни тематикадин планирование, гьар са классдин хсусивилер ва кьетІенвилер фикирда кьуна, меслят кьалурнавай паюниз/темадиз талукьарнавай вахт ишлемишна,

арадал гъун.

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа гъавурда твадай чарчикай, чирзавай тарсунин метлеб ачухаруникай, тарсунин умуми характеристикадикайни нетижайрикай ва тематикадин планированидикай ибарат я.

Гъавурда твадай чарчи предмет чирунин умуми мана-метлеб ачухарзава, аялрин фагъум-фикир авунин алакьунар вилик тухун малумарзава; учебный пландин кьурулушда лезги чІалан ва литературадай кІелунин чка тайинарзава, арадал кьвезвай нетижаяр ва тематикадин планированидин кьурулуш ачухарзава.

Чирунин мана-метлеб рахунин кІвалахдин жуьрейрикай ибарат я. Абурук: яб акалун, рахунар, кІелунар, кхьинар ва мсб. акатзава. Вири и кьайдаяр сифтегъан классрин ученикрив кьадайвал ганва.

Нетижайрик личностдин (хсуси) нетижаяр, метапредметдин арада авай алакьайрин нетижаяр ва гьакІни сифтегъан классра кІелзавай аялрин гьар йисан предметрин нетижаяр акатзава.

Тематикадин планированида вири паярин программадин манадин гьал кьалурзава, ийизвай кІвалахдин лишанар, лайихлувилер ва кимивилер ачухарзава, гьар са раздел ахтармишдайла ишлемишна кІанзавай методрикай ва кІалубрикай рахазва. Ибурун жергедай яз, тематикадин планированида чара тир (дифференцированный) чирвилер тешкил авунин кьайдаярни ганва.

Программади ахтармишна кІанзавай материалдин кьадар гьар са классдиз тайинарда, курсунин паяр ва темаяр чирун патал тахминан сятерин кьадар гуда ва гьакІни меслят кьалурнавайвал галай-галайвал сад-садан гуьгьуьналлаз чирна кІанзавай темаяр, сифтегъан классрин школьникрин дуьз фикирунрин истемишунрив ва кьатІунривни яшдив кьурвал кьалурнава.

Алай девирдин школада кьиле физвай дегишвилери кІелзавай аялар датІана вилик тухунин месэла кьилинди яз тайинарзава ва са гьи дережада ятІани аялрин, муаллимдин, школадин азадвал фикирда кьазва. Иниз килигна

тахминан рабочий программади муаллимриз сергьятар гегьеншарзава яратмишунин рекьяй сифте кьил кутадай бажарагъвал гузва, абуруз чпиз хъсан акур учебный план, программа, учебный пособияр, методический пособияр, чирвилер гуни кьайдаяр ва рекьер хкядай мумкинвилер жезва.

Сифтегьан школада «Лезги чІал» чирун патал 288 сят чара авунва.

1 – классда – 84 сят: абурукай 69 сят кІелиз-кхьиз чирунин девирдиз (гьафтеда 3 сят, 23 кІелунин гьафте), 15 сят «Лезги чІал» учебный предметдиз (3 сят, 5 кІелунин гьафте) ганва.

2 – 4 классра – 204 сят: гьар са классда – 68 сят (гьафтеда 2 сят, гьар са классда 34 кІелунин гьафте) тухуда.

КІЕЛИЗ-КХЫИЗ ЧИРУНИН МАНА

1 – КЛАСС

КІелиз-кхыиз чирун

Рахунин кІвалахдин жуьреяр

Яб акалун. Аквадай таьсирлу кІалубрин куьмекдалди мецин алакьа хуьнин мурад, гьалар ва нетижа гьиссун. Ван кьезвай рахунар дуьзгуьндаказ кьабулун. Теклифзавай текстиник квай делилар мецелай кьабулун, текстинин асул фикир тайинарун, адан мана-метлеб, кьилдин месэлайриз чара авуна агакьарун. Жувахъ галаз суьгьбетзавай касдин рахунрихъ яб акализ алакьунин (рахунрин анализ авун, жуван гаф кухтуналди рахунриз кьуват гун, суалар гун) ерияр кутун. Инсанри чпин арада рахунрин алакьа хуьзвай чІавуз гафуни, гьилерин ишарайри, чиник акатзавай гьерекатри, сес дегиш хьуни кьугьвазвай ролдал гуьзчивал авун.

Рахунар. Коммуникативный везифа агалкьунралди кьиле тухун патал, алакьа хуьнин мурадрихъ ва шартІарихъ галаз кьадайвал, чІалан такьатар хкягьун. Гафар сивай ачухдаказ, гьавурда акьадайвал акьудун. Рахунин диалогдин жуьредикай гьакьикьатда дуьздаказ менфят кьачуз чирун.

Рахунрик кьил кутун, абур давамариз, акьалтІариз, фикир желб ийиз алакьунин вердишвилер кьачун. Чирвал гуни патахъай вилик эцигнавай везифайрив кьадайвал, монологдин жуьредин рахунар авунин (шикил ачухарун, ихтилат авун, фикирар лугьун) гьакьикьи вердишвилер кьачун.

Чирвилер кьачузвай шартІара ва яшайишда алакьа хуьзвай чІавуз рахунрин эдебдин кьайдаяр (тебрик авун, сагърай лугьун, кьакьатун,

багъишламишун тІалабна, разивал къалурун, тІалабун авун) чирун орфоэпиядин нормаяр, дуъз интонация вилив хуън.

КІелунар. КІелзавай текстинин гъавурда гъатун. Лазим тир материал жагъурунин мураддалди къилдин чкаяр кІелун. Текстина якъин жуъреда къалурнавай информация жагъурун.

Текстиник квай информациядин бинедаллаз четин акъваз тийидай хътин нетижаар хкудун.

Текстиник квай информациядиз баянар гун ва ам умумиламишун.

Текстинин мана-метлебдиз, чІалан къетІенвилериз ва къурулушдиз анализ ва къимет гун.

Кхьинар. КІел-кхьин чирунин системада гъарфар, гъарфарин ибараяр, слогар, гафар, предложенияр кхьин. Къил акъатдай, иер хатІуналди, чирвилер гунин кІвалахдин и жуъредивай гигиенадин жигъетдай ийизвай истемишунар фикирда къуналди, кхьиз чирун. Чирнавай правилаьрихъ галаз къадаьвал масанай килигиз кхьин, масада лугъуз, кхьин, яб акалнавай ва кІелнавай текстерин мана-метлеб кхьена ачухарун (галай-галайвал, къилдин чкайрилай). Аялри машгъулатдин (интересный) тематикадай гъвечІи хсуси текстер (сочинение) гъазурун (таъсир авур агъвалатрин, литературадин эсеррин, сюжет авай шикилрин, шикилрин кІватІалрин, видеозаписдин килигнавай чІукунин бинедаллаз ва икІ мад).

Фонетика

ЧІалан сесер. Сесиникай чирвал, сивяй лугъунин ва я яб гунин рекъелди ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун: ачух сесери слог арадал гъун, сивин къене сесерал манийвал гъалтун ва я гъалт тавун.

Гафунай къилдин сесер (ачух ва ачух тушир) чара авун, гафар слогризни сесериз анализ авун (гафуна сесерин къадар, абурун галай-галайвал тайинарун), ударение къвезвай слог чара авун, сивяй лугъузвай ва ван къвезвай гафар абурун слогринни сесерин къурулуш къалурзавай схемайрив гекъигун, абуруз талукъарун, лабиал сесер ва абур дуъз лугъун.

Ганвай сес квай гафар жагъурун, сивяй лугъузвай ва кѣлзавай гафаринни, ганвай сесеринни слогрин къурулуш кълурзавай схемайрин арада талукъвилер тайинарун.

А, и, у гъарфар; абур (кълди ва я гафуна) хас лишанриз килигна чара авун, сесерин гъарфар чир хъун.

Гафар слогриз паюн хъун. Гаф слогралди са цѣрцѣй муькуь цѣрцѣиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цѣрцѣй муькуь цѣрцѣиз акъудун. Гафара ударение (сесиналди) чара авун, гафуна слогрин къадар тайинарун.

Кѣлиз чирун. Ачух ва ачух тушир сесерин гъарфар. Чирай гъарфар квай слогар кѣлун. Атѣудай гъарфарикайни слогрикай гафар туькѣуьрун (сифтедай слогризни сесериз анализ авурдалай къулухъ, ахпа анализ тавуна) ва кѣлун.

Мана-метлебдин жигъетдай аялрин тѣсам акакъдай гафар, куьруь предложенияр ва текстер гъавурдик кваз, дуьз ва цѣлцѣмдиз слогралди кѣвиз кѣлиз чирун.

Предложенияр, эхирда авай лишанриз килигна, лазим интонациядалди кѣлун.

Кѣлуниги гигиенадин къайдайрихъ галаз танишарун.

Кхьиз чирун. Кхьинар ийидайла, дуьз ацукъиз, тетрадь партадал кирс алаз эцигиз чирун, гъиле ручка, карандаш дуьз къаз вердишарун.

Гъилин билегдин, тупѣарин упражненияр: кълдин цѣрар ва фигураяр галкѣурун, шикилра карандаш экъуьрун ва штрихар авун; гъил алуд тавуна, нехишар чѣугун ва абуруз рангар ягъун.

Чѣхи ва гъвечѣи гъарфарин кѣллубрихъ ва акунрихъ галаз таниш хъун. Абур гафара галкѣурун. Сесер талукъ тир гъилин гъарфаралди кълурун. Лазим ритм хвена, гафара гъарфар чеб-чпихъ галаз галкѣурна кхьиз чирун. Гъарфар ва гафар цѣрцѣл дуьз кхьин. Сифтедай сесеризни слогриз анализ авурдалай къулухъ, ахпа ихътин анализ галачиз, гафар ва предложенияр кхьин.

Чешнедиз килигна чин къачуна (сифте гылин, ахпа печатдин кхьинрай) гафар ва предложенияр кхьин. Кхъейди, чешнедив гекъигна ва я слогралди кІелна, ахтармиш хъувун.

Диктовкадалди лап регъят гафар ва ихьтин 3-5 гафуникай ибарат предложенияр кхьин.

Предложенидин кыле авай гаф чІехи гьарфунилай кхьин, эхирда точка эцигун. Инсанрин тІварар ва гъайванрин лакІабра чІехи гьарф кхьиз вердишарун.

Кхьинар авунин гигиенадин къайдайрихъ галаз танишарун.

Гаф ва предложение:

Гафарин манаяр тайинарун, абуруз артух гафар чирун. Цийи гафар ишлемишиз вердишарун. Гаф ва предложение къатІуниз хъун. Предложенидихъ галаз кІвалахун: гафар чара авун, абурун къайда дегишарун. Предложение интонациядалди кІелун.

Орфография ва пунктуация:

Дуъз кхьинин къайдаяр чир хъун. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кыле авай гаф чІехи гьарфунилай кхьин. Хас тІварар чІехи гьарфунилай кхьин. Предложенидин са жинсинин членрин арада запятой.

ЧІал гегъеншарун:

Сесерин винел кІвалах. Аялар рахунриз фикир гуз вердишарун. Рахунрин вердишвилер вилик тухун: тади квачиз, ван артух хкаж тавуна, адетдин къайдада рахаз, рахунрин вахтунда нефес дуъз къачуз чирун.

Орфоэпиядин нормайрив къадайвал сивяй гафар дуъз акъудун ва хъсанарун. Дидед чІалан вири сесер дуъз лугъун, яб гунин рекъелди абур чеб-чпивай чара авун.

Аялри бязи сесер чІурукІа лугъунин нукъсанар туькІуьр хъувун.

Гафунин винел кІвалах.

Аялриз чизвай гафарин манаяр тайинарун, абуруз артух гафар чирун. Цийи гафар ишлемишиз вердишарун. Гафар дуъз ишлемишун – затларин, лишанрин, крарин тварар ва абурун манаяр ачухарун.

Гаф метлебар авай бязи гафарихъ, омонимрихъ, синонимрихъ ва антонимрихъ галаз танишрун.

Гафар грамматикадин жигъетдай дуъз ишлемишиз алакьун. Аялрин рахунра нугъатдин, куъчебан гафарихъ галаз женг члугун.

Предложенидин ва рахунрин винел кваллах:

Школадиз къведалди аялриз авай рахунрин алакьунар вилик тухун. Муаллимдин суалдин куъмекдалди чидай мах ахъаюн ва я гъвечли гыкаядин мана-метлеб, паярин чкаяр дегишар тавуна, галай-галайвал хълагьун.

Сад ва я са шумуд шикилдай тайин тир са темадиз талукъ предложенияр ва я гъвечли гыкаяяр туьклубрун.

Келай предложенийрай ва я текстинай суалриз жавабар гун.

Жуван яшайишдай лап регъят гъвечли гыкая туьклубрун. Имуча-мучайриз жавабар гун, са шумуд шиир хуралай чирун.

Маса аялрин жавабриз, ихтилатриз мукьуфдивди яб гуз вердишарун.

Систематический курс

1 – класс

Чалакай умуми малуматар

Чал ва рахунар. Инсандин уьмуьрда чалан метлеблувал. Чалан гьалар.

Гаф. Предложение. Текст

Гаф. Чала гьарфарин везифа. Гаф чалан рахунрин уьлчме я. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хьун.

Предложение са акьалтлай фикир лугъузвай гафарин кватлал. Рахунрай предложенияр чара авун. Предложенида гафар чеб-чпихъ галаз алакьада хьун. Инсанрин твараринни фамилийрин кьиле члехи гьарф. Гьайванриз ганвай лаклабрин, шегьерринни хуьрерин, вацларин тварарин кьиле члехи гьарф. Предложенидин кьиле члехи гьарф. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар (точка, суалдин ва эвер гунин ишараяр).

Текст (умуми малумат). Текстина предложенияр манадихъ къадайвал хъун. Текстинин кыл.

Сесер ва гъарфар

Сесер ва гъарфар. Ачух ва ачух тушир сесер, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гъарфаралди къалурун;

Къуша сесер къвезвай гафар;

ТуькIуьр хъанвай (составной) *гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI* гъарфар ишлемишун;

Урус чIалан гафара *ё, й, щ, о, ь* гъарфар ишлемишун;

Лабиял сесер *гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, къв, хъв* абур сивяй дуьз акъудун;

Гаф ва слог. Гафунин къатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудун.

ЧIалан паяр

ЗатIар къалурдай ва *вуж? вуч? вужар? вучар?* суалриз жаваб гудай гафар;

ЗатIари ийизвай гъерекатар къалурдай ва *вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?* суалриз жаваб гудай гафар;

ЗатIарин лишанар къалурдай ва *гъихътин? гъи?* суалриз жаваб гудай гафар. Гафарал суалар эцигиз алакьун.

ЧIал гегъеншарун

Рахунрикай малумат ва инсандин уьмуьрда абурун метлеб. Текст чIалан уьлчме (танишвилер).

Ганвай темадай, шикилдай предложенияр туькIуьрун, (диалог ролриз пайна кIелун, видеоматериалриз килигун, аудиозаписрихъ яб акалун).

Рахунрин къайдайрихъ галаз танишвал. Салам гун, салам къун. Сагърай лугъун.

Сад лагъай классда «Лезги чIал» учебный предметдин мана чирун ва аялри сифтегъан классра тухудай универсальный учебный гъерекатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:

Базадин логикадин гъерекатар:

- учебный задачайрихъ къадайвал гафунин сесер гекъигун;
- учебный задачайрихъ къадайвал гафуна сесер ва гъарфар гекъигун;
- гафара сесер ахтармишун (чешнедин бинедаллаз);
- ганвай гафарин лишанриз килигна сесериз характеристика гун; ачух сесерин мисалар гъун.

Базадин ахтармишунрин гъерекатар:

- чІехи ва гъвечІи гъарфарин кІалубрихъ ва акунрихъ галаз танишарун;
- муаллимди теклифнавай правилодай гъарфарин кІалубра хъанвай дегишвилер къалурун;
- сесер ва гъарфар ва абурун арада авай тафават чир хъун;
- алфавит галай-галайвал чир хъун.

Информациядихъ галаз кІвалах:

- информация атанвай чешме хкъягъун: орфографиядин словардай гаф дуъзар хъувун; гафуна ударение къвезвай чка дуъз тайинар хъувун;
- чІехи ва гъвечІи гъарфар ва абурун галкІурунар михъиз, ачухдиз кхъин;
- гафуна сесерин къадар ва абарун галай-галайвал тайинарун, гафунин сесер анализ авун.

Коммуникативный универсальный учебный гъерекатар:

Рахунар:

- аялриз авай рахунрин алакъунар вилик тухун;
- суьгъбетчидихъ галаз жуван гъуьрмет къалурун;
- рахунрин къайдайрихъ галаз танишарун; рахунрин этикетдин нормаяр хуьн; куьчебан гафарихъ галаз женг чІугун;
- диалог тухудай къайдаяр вилив хуьн;
- гъар жуьредин фикирар, килигунар къатІунун;
- чирнавай материалдай диалогдин жуьреда суалриз жавабар гун;
- аялри бязи сесер чІурукІа лугъунин нукъсанар туьхкІуьр хъувун.

Регулятивный универсальный учебный гъерекатар:

Жува-жуваз тешкилун:

- гафарай сесер чара авун ва абурун галай-галайвал тайинарун;

- кхьинра учебный операцийрин галай-галайвилер хуьн;
- диктовкадалди гафар, предложенияр, текст савадлудаказ (гьарф ахъай тавуна, абурун кІалубар чІур тавуна) кхьин;

Жув контролдик хьун:

- чин къачуна кхьенвай гафара, предложенийра ва я диктовкадалди кхьенвай гафара ахъайнавай гьалатІар жагъурун;
- дуьз кхьенвай гьарфар ахтармишун ва гьарфарин, гафарин, предложенийрин галкІурунриз кьимет гун.

Санал кыле тухузвай кІвалах:

- кІвалах коллективдихъ галаз санал кыле тухун, планар санал туькІуьрун, ролриз паюн, санал меслятдал атун, абурухъ яб акалун иштиракчийрин фикирар ва интересар сад хьун;
- жуван кІвалахдин пай жавабдарвилелди кылиз акъудун.

2 – КЛАСС

Чалакай умуми малуматар:

Рахунрикай малуматар. Инсандин уьмуьрда абурун метлеб.

Фонетика ва графика. Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькІуьр хьанвай (составной) *гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тІ, цІ, пІ, чІ, кІ* гьарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: *э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ь* ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер *гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, къв, хъв* абур сивяй дуьз акъудун.

Слог. Гафар слогриз пай хьун. Гаф слогралди са цІарцІяй муькуь цІарцІиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цІарцІяй муькуь цІарцІиз акъудун.

Алфавит. Алфавит чир хьун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакьун. Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавит ишлемишун.

Ударение. Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакьун. Словардихъ галаз кІвалахун.

Гаф ва адан мана-метлеб. Яшайишда чІалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар.

Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал къалурдай гафар.

Предложение рахунрин уьлчме я. Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватІа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватІа къалурнавай гафар чара авун. Предложение туькІуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакьа (суалар эцигиз) тайинарун.

Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин киле чІехи гьарф.

ЧІалан паяр:

Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тІварціиэвездикай умуми малуматар.

Существительное ва адан мана-метлеб. Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (*вуж? вуч? вужар? вучар?*) суалар. Инсанрин тІвараринни фамилийрин киле чІехи гьарф. Гъайванриз ганвай лакІабрин, шегьерринни хуьрерин тІварарин киле чІехи гьарф.

Существительнияр къадарриз дегиш хьун (танишвал). Гзафвилин къадардин эхирар *-ар, ер, -яр* (практикадин рекьй).

Прилагательное (танишвал). Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз (*гьихътин? гьи?*) къведай суалар. Прилагательнияр существительнийрихъ алакьада хьун. Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин къадар. Прилагательнидин мукьва ва акси гафар (практикадин рекьй гуьзетун).

Глагол (танишвал). Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай (*вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хьана? вуч жеда?*) суалар. Глаголар чІала ишлемишун. Глаголдин вахтар (практикадин рекьй гуьзетун). Глаголдин мукьва ва акси гафар.

ТІварцІэвезар (танишвал). ТІварцІэвезрин мана-метлеб ва адан суалар. ТІварцІэвезар чІала ишлемишун. Ксарин тІварцІэвезар (практикадин рекъай гуьзетун).

Тикрарун. Текст ва алакълу чІал¹.

Рахунар. Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

Текст. Текст паяриз паюн ва абуруз кылер гун. Сюжет авай текстинин план туькІуьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тІварцІэвезрин, союзрин, *ахпа, са сеферда, садлагъана, килигайтІа* ва ихътин маса гафарин куьмекдалди алакълар тайинарун.

Текстинин кылин фикир тайинарун. Текст туькІуьр хъунин схема: *сифте кыл, кылин пай, эхир.*

Гъазур ва я вирида санал туькІуьрнавай пландай гыкаядин текстинин изложение. Вилик амаз гъазурвал акуна, шикилрай ва я аялриз мукъва темадай (кьугъунрикай, кІвалахрикай ва мсб.) сочинение (хуралай ва кхъена). Кхьинрин кІвалахрин шикил чІугун ва я жуван фикил лугъун 2-3 предложение кутун. Кагъаз кхьин.

Рахунар хъсанарун, хуралай ва кхъена тебрик ийиз чир хъун.

Эдеблу рахунар. ТІалабун, тавакълу кълурдай гафар ишлемишун. Разивал гудай гафар.

Къвед лагъл классда «Лезги чІал» учебный предметдин мана чирдайла ва аялри **сифтегълан классра** тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

Базадин логикадин гьерекаатар:

- теклифнавай саягъдиз килигна сесериз характеристика гун;
- фонетикадин разбор кыле тухуз: гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва гьарфарин кьадарар тайинариз хъун;

¹ Грамматикадин материал чирунихъ ва кІелунихъ галаз алакълу яз йисан къене тухуда.

– чІалан уьлчмейрин гуьзетунрин бинедаллаз кьайдаяр чир хьун;

Базадин ахтармишунрин гьерекатар:

– теклифнавай пландин асасдалди чІалан уьлчмейрал (гаф, предложенидал, текст) гуьзетунар тухун;

Информациядихъ галаз кІвалах:

– информация атанвай чешме хкягьун: информация кьачунвай герек тир ктаб;

– словардин куьмекдалди гзаф манайрин гафар жагьурун;

– теклифнавай чешмедай информацияр жагьурун;

– информацияр гун патал муаллимдин куьмекдалди лезги чІалай схемаяр ва таблицаар туькІуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

Рахунар:

– чІалан уьлчмейрикай фикирар кьабулун ва арадиз гьун;

– ихтилатчидихъ галаз гьуьрметдин алакьаяр кьалурун, диалог тухунин кьайдаяр вилив хуьн;

– чІалан уьчмейрин гуьзетунрин нетижайрикай савадлудаказ делилралди жуван фикирар лугьун;

– хуралай диалогдин келимаяр туькІуьрун;

– тайин тир темадай орфоэпиядин нормаяр хвена ва дуьз интонациядалди сивин монологдин келимаяр туькІуьрун;

– ван хьайи ва кІелай текстинин бинедаллаз хуралай ва я кхьена фикирар регьят кьадада ачухдиз лугьун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жуван-жуваз тешиклун:

– муаллимдин куьмекдалди орфографиядин задачайрин гьалар планламишун; хкянавай гьерекатрин галай-галайвилер тайинарун.

Жув контролдик хьун:

– лезги чІалай тапшуругьар тамамардайла, муаллимдин куьмекдалди агалкьунрин хьунин/тахьунин себебар тайинарун;

– муаллимдин куьмекдалди текстер чин къачуна ва диктовкадалди кхьидайла, гьалатлар тахьун патал жуван учебный гьерекатар корректировать авун.

Санал кІвалахун:

– лезги чІалан тарсара жуьтдиз ва десте тапшуругьар тамамардайла, агалкъунрин мураддалди санал кІвалахунин гьерекатар туькІуьрун: ролриз паюн, икъардал атун, жуван адресдиз къвезвай туьгьметар секиндиз къабулун, къалар, гьуьжетар (конфликтар) ислягьвилелди гьялун, туьгьметар авун ва санал кІвалахдай вахтунда жуван фикирар, мурадар лугьун (гьа са вахтунда муаллимдин са гьвечІи куьмекдалди);

- кІвалахдин процесс ва нетижаяр санал веревирд авун, гьялун;
- жуван кІвалах жавабдарвилелди тамамарун;
- жуван кІвалахдин нетижайриз къимет гун.

3 – КЛАСС

ЧІалакай умуми малуматар.

Лезги чІал лезги халкъдин хайи чІал я. ЧІал чирунин къайдаяр: анализ, лингвистикадин эксперимент.

2 - классда кІелай материал тикрарун.

Гаф, текст ва предложение рахунрин улчмеяр я. Затлар, затларин лишанар ва гьерекатар къалурдай гафар.

Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер къвезвай гафар. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акъудун.

Предложение. Алакъалу ибара

Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин ва буйругьдин. Эвер гунин предложение. И жуьрейрин предложенияр туькІуьрун. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар.

Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предложенидин къвед лагъай дережадин членар (чеб-чпивай чара тавуна).

Предложенида гафарин арада алакъа.

Гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр.

Простой ва сложный предложенияр.

Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар.

Алакъалу ибара (гафарин жуътер).

Алакъалу ибарада кылин ва табиъ гафар. Суалрин куъмекдалди алакъалу ибарада ва предложенида гафарин арада алакъа.

Гаф. Гафунин туькӀуьр хьун

Мукъва гафар. Гафунин туькӀуьр хьун. Диб ва эхир, дувул, суффикс, префикс. Гафунай дувул, префикс ва эхир чара авунин регъят дуьшуьшар (гуьзетунар). Са дувулдин гафар жагъуриз алакъун. Суффиксринни префиксрин куъмекдалди цӀийи гафар туькӀуьрун.

Лексика

Гафунин лексикадин мана (умуми малуматар). Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Синонимар.

Антонимар.

Чалан паяр

Существительнидикай, прилагательнидикай, глаголдикай, числительнидикай, наречидикай², тӀварцӀивезрикай³ умуми малуматар.

Существительное. Существительнидин мана-метлеб.

Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Хас ва умуми существительния. Хас тӀварарин кыиле чӀехи гъарф. Существительнидин теквилин ва гзафвилин къадар. Существительния къадарриз дегиш хьун. Существительнидин падежар. Существительния дибдин падежриз дегиш хьун. Мукъва ва акси (синонимар ва антонимар) метлебар авай существительния чӀала ишлемишун.

Прилагательное. Прилагательнидикай мана-метлеб.

Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Мукъва ва акси метлебар авай прилагательния (синонимар ва антонимар) чӀала ишлемишун.

² Наречидикай чирвилер йисан къене гуьзетуналди кыиле тухуда.

³ ТӀварцӀивездикай чирвилер йисан къене гуьзетуналди кыиле тухуда.

Прилагательныйрин теквилин ва гзафвилин кьадар. Прилагательныйр кьадарриз дегиш хьун. Прилагательныйр дибдин падежриз дегиш хьун.

Числительное. Числительнидин мана-метлеб. Предложенида адан везифаяр. Кьадардин ва кьайдадин числительныйр. Бязи числительныйр дуьз кхьин.

ТварцӀэвезар. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезрикай (*вуж? вуч?*) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезар дибдин падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин.

Глагол. Глаголдин мана-метлеб ва адаз кьведай суалар. Предложенида глаголдин везифаяр. Глаголдин мураддин форма. Глаголдин инкарвилин форма (умуми малуматар). Глаголдин вахтар. Гилан вахт. Алатай вахт. Къвезвай вахт. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин.

Алакьалу чӀал

Рахунар. Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

Текст. Текст паяриз паюн ва абуруз кьилер гун. Сюжет авай текстинин план туькӀуьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тӀварцӀэвезрин, союзрин, *ахпа, са сеферда, садлагьана, килигайтӀа* ва ихьтин маса гафарин куьмекдалди алакьаяр тайинарун.

Текстинин кьилин фикир тайинарун. Текст туькӀуьр хьунин схема: *сифте кьил, кьилин пай, эхир*.

Изложенидиз ва сочиненидиз план туькӀуьрун (вири классди санал ва гьарда вичи-вичиз).

Классди санал ва гьарда вичи-вичиз туькӀуьрнавай пландай изложение (тамам, куьруь) кхьин.

Жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилел атай са дуьшуьшдай сочинение кхьин.

Кагъаз кхьин. Рахунар хьсанарун, хуралай ва кхьена тебрик ийиз чир хьун.

Эдеблу рахунар. ТӀалабун, тавакьу кьалурдай гафар ишлемишун.

Гьил кьачун тӀалабдайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

«Лезги чІал» учебный предметдин мана ва аялри пуд лагъай классда тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

Базадин логикадин гьерекаатар:

- жуьреба-жуьре чІалан паярин грамматикадин лишанар гекъигун;
- текстинин тема ва кылин мана гекъигун;
- текстерин жуьреяр гекъигун (хабардин, шикил чІугунин, фикирар лугъунин); дуьз ва куьчуьрмишнавай гафарин манаяр гекъигун;
- гафунин паяр: дувул, эхир, суффикс, префикс, диб гафара чара ийиз чир хьун;
- чІалан паяр чара ийиз ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар (къадар, падеж, вахт) тайинарун;
- предложение членриз (кылин ва кьвед лагъай дережадин членар жагъурун, суалрин куьмекдалди абурун арада алакъяяр тайинарун) чара авун.

Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- теклифнавай пландин асасдалди чІалан уьлчмейрал (гаф, предложенидал, текст) гуьзетунар тухун;
- муаллимдин куьмекдалди мурад-метлеб куьрелди ва ачухдиз лугъун, текстинин дегишвилер планламишун;
- гуьзетунин кІвалахда жуван фикирар лугъун;
- теклифнавай пландай лингвистикадин рекъай четин тушир гъвечІи ахтармишунар тухун, теклифнавай пландай проектдин тапшуругъ тамамарун;
- текстерин кьетІенвилерикай нетижаяр хкудун;
- ганвай шартІара текстинихъ къадай (теклифнавай критерийрин бинедаллаз) жуьре хкъягъун.

Информациядихъ галаз кІвалах:

- гъвечІи ахтармишунар кыле тухудайла, информация атанвай источник (чешме) хкъягъун;
- учебный задакадихъ галаз кьведайвал текстинин, графикадин ва сесинин информация анализ авун;

– чІалан уылчмейрикай гуьзетунрин нетижайра информацияр гудайла, жува-жуваз схемаяр ва таблицаар туькІуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

Рахунар:

- эцигнавай задачади хь галаз кьведайвал рахунар хьсанарун;
- сивин ва кхьинрин текстер (хабардин, лугьунин, шикилар чІугунин) туькІуьрун;
- тамамарнавай проектдин тапшуругьдин, гьвечІи ахтармишунин кІвалахдин, десте (групповой) кІвалахдин нетижайрикай, гуьзетунрикай;
- десте (групповой) кІвалахдин нетижайрикай са гьвечІи сегьне гьазурун, тамамарнавай проектдин тапшуругьдин, гьвечІи ахтармишунин кІвалахдин гуьзетунар кьиле тухун;
- сивин ва кхьинрин текстер, эдеблу рахунар, тІалабун, тавакьу, разивал кьалурдай гафар ишлемишун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жува-жуваз тешкилун:

- орфографиядин задачайрин гьаларин гьерекатар планламишун;
- хкянавай гьерекатрин галай-галайвилер дуьз эцигун.

Жув контролдик хьун:

- лезги чІалай тапшуругьар тамамардайла, агалкьунрин хьунин/тахьунин себебар тайинарун;
- лезги чІалай тапшуругьар тамамардайла, муаллимдин куьмекдалди хьунин/тахьунин агалкьунрин себебар тайинарун;
- муаллимдин куьмекдалди чІалан паяр тайинардайла ва абурун грамматикадиз талукь лишанар разбор ийидайла, чин кьачуна ва диктовкадалди кхьидайла, жуван учебный гьерекатар корректировать авун.

Санал кІвалахун:

- теклифнавай чешнейрикай даях кьуна проектдин тапшуругьар санал тамамарун;

– кІвалах санал тамамардайла, вирида санал веревирд авун, санал меслятдал атун;

– жуьреба-жуьре кІвалахар тамамариз гъазур хьун: регьбервилин, табийвилин, масадалай аслу тушир, тешкиллувилин алакьунрин умуми агалкьунар кьалурун.

4 – КЛАСС

Чалакай умуми малуматар.

Рахунар, уьмуьрда абурун метлеб. ЧІал чирунин жуьреба-жуьре кьайдаяр: гуьзетунин, анализ, лингвистикадин эксперимент, куьруь ахтармишунар (мини-исследование), проект.

Тикрарун. Алатай классра чирай материал тикрарун. Гаф, предложение, текст рахунрин уьлчмеяр я. Сесер ва гьарфар, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер. Кьуша сесер кьвезвай гафар. ТуькІуьр хьанвай (составной) гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: э, й, е, я, ю; о, ё, ь, з гьарфар ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акьудун.

Предложенида гафарин арада алакьа (суалрин куьмекдалди) тайинарун (хуралай). Предложение чІалан уьлчме я. Предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенидин кьилин ва кьвед лагьай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кьилин ва кьвед лагьай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар.

Предложение. Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин кьвед лагьай дережадин членрикай умуми малуматар.

Анжах кьилин членрикай туькІуьр хьанвай предложенияр, кьвед лагьай дережадин членар кухтуна, гегьеншарун.

Манадин жигьетдай алакьалу гафар (гафарин жуьтер) чара авун ва са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. КІелай чІалан паяр тир гафарикай гафарин жуьтер туькІуьрун.

Са жинсинин членар квай предложенийрикай умуми малуматар. Союзар (ва, -ни, амма) галай ва галачир са жинсинин членрин арада запятой.

Са жинсинин членар квай предложенияр туькӀуьриз алакьарун ва абур дуьз кӀелун.

Сложный предложеникай умуми малумат. Къве простой предложенидикай туькӀуьр хьанвай сложный предложение. Сложный предложенида пунктуациядин лишанар.

Текст. Текстинин лишанар: текстина предложенийрин манадин садвал, текстинин кьил, кьилин фикир, текстинин план. Ганвай текстиниз план туькӀуьрун. Текст туькӀуьр хьунин винел кӀвалах: кьил гун, предложенийрин къайда ва текстинин паяр (обзацар) корректировать авун. Текстерин жуьреяр: галай-галайвал мана ачухарунин, шикилар лугьунин, фикирар лугьунин.

Чалан паяр

Существительное. Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Существительнидин къадар. –*Вал* суффикс квай существительнияр гзафвилин къадарда. Гзафвилин къадардин эхирдиз –*ар*, –*яр* къведай существительнияр. Существительнияр падежриз дегиш хьун. Дибдин падежрин тӀварар ва суалар. Асул падеж. Актив падеж. Талукьвилин падеж. Гунугин падеж. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай⁴ умуми малуматар. Чкадин падежра существительнияр дуьз лугьуз, кӀелиз ва дуьз кхьин.

Прилагательное. Прилагательнидин мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Прилагательнийрин къадар. Прилагательнияр дибдин падежриз дегиш хьун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Прилагательнияр гзафвилин къадарда падежрин формайра у хвена кхьин (*ярубур* - *ярубуру*).

ТӀварцӀиэвезар. ТӀварцӀиэвезрин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиэвезрикай (*вуж?* *вуч?*) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиэвезар падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. ТӀварцӀиэвезар чӀала ишлемишун.

⁴ Чкадин падежрин терминрин тӀварар кьун тавуна практикадин рекьяй таниш жеда.

Глагол. Глаголдин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Глаголдин асул форма. Глаголдин асул форма падежриз дегиш хьун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьин. Глаголдин мурадвилдин форма. Глаголдин инкарвилдин форма. Глаголдин префиксар ва суффиксар. Куьмекчи глаголар. Глаголар дуьз кхьин.

*Наречие*⁵. Наречидикай умуми малумат. Наречидин суалар ва предложенида адан везифа. Наречияр чIала ишлемишун. Наречияр дуьз кхьин.

*Гафарин кIвалах*⁶. ЧIала синонимар, антонимар, са мана ва гзаф манаяр авай, дуьз ва куьчуьрмишнавай манаяр авай гафар ишлемишун. Абур дуьз кхьин.

*Текст ва алакьалу чIал*⁷. Рахунар, уьмуьрда абурун метлеб. КIелзавай материалдай хуралай гудай жавабрин кьетIенвилер.

Текст. Текстинин тема ва кьилин фикир, адан туькIуьр хьун (кьурулуш). Изложенидиз ва сочиненидиз план туькIуьрун (вири классди санал ва гьарда вичи-вичиз).

Классди санал ва гьарда вичи-вичиз туькIуьрнавай пландай изложение (тамам, куьруь), кхьин.

Жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилел атай са дуьшуьшдай сочинение.

Эдеблу рахунар. Гьил кьачун тIалабдайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

«Лезги чIал» учебный предметдин мана ва аялри кьуд лагьай классда тухудай универсальный учебный гьерекатар

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекатар:

Базадин логикадин гьерекатар:

– гафар сесериз (ачух ва ачух тушир сесер, ударение алай ва алачир слогар тайинарун; гафуна сесерин ва гьарфарин кьадар тайинарун) разбор авун;

⁵ Практикадин рекьяй танишарда. Ктабдай текстер анализ ийидайла, чирвилерин дережа ахтармишдач.

⁶ Гафарин кIвалах аялрихь галаз йисан кьене тухуда.

⁷ Лезги чIалай материал кIелунихь галаз алакьалу яз, вири йисан кьене тухуда.

- гафар туькIуьр хьуниз (гафарай префикс, дувул, диб, суффикс, эхир жагъурун) разбор ийиз хьун;
- чIалан паяриз (существительныйрин къадар, падеж; прилагательныйрин къадар, падеж, глаголрин вахт тайинарун);
- синтаксисдин (интонациядиз килигна предложенидин жуьре, предложенида гафарин арада алакъа тайинарун, предложенидай подлежащее, сказуемое ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун).
- чIалан паяриз килигна, гафар группайриз пайиз хьун.

Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- лезги чIалай тамамарзавай тапшуругърин са шумуд вариант чеб-чпив гекъигун, чпиз гзаф мукъва тир кутугай тапшуругъар (теклифнавай критерийрин бинедаллаз) хкъагъун;
- теклифнавай алгоритмадай жуьреба-жуьре анализар кьиле тухун (фонетикадин, морфемадин, морфологиядин ва синтаксисдин);
- теклифнавай алгоритмадин бинедаллаз гъялнавай учебный (практикадин) задачар гъялун патал информацийрин кимивилер дуьздал акъудун;
- чIалан гьалар артмишун, вилик тухун патал виликамаз лугъун.

Информациядихъ галаз кIвалах:

- информация атанвай асул чка (источник) хкъагъун, лазим тир учебно-практикадин задачар гъялдайла, информацияр ахтармишдайла словаррихъ ва справочникрихъ галаз кIвалахун; информацияр алава яз жагъурдайла, справочникар ва словарар ишлемишун;
- жуван чIалан уьлчмейрикай дуьз ва дуьз тушир малуматар ва я муаллимдин теклифдин бинедаллаз ахтармишунин къайда чир хьун;
- хаталлувилин къайдайрин информацияр Интернетдин сетдай жагъурдайла, чIехибурун куьмекдалди (муаллимрин, диде-бубайрин (къанундин векилрикай) тамам яшдив агакъ тавунвай аялрин куьмекдалди вилив хуьн;
- информацияр агакъарун патал жува-жуваз схемар, таблицаар туькIуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекаатар:

Рахунар:

- жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилелдай атай дуьшуьшдай текст туькIуьриз хьун, гьиссер кьалурун, жуван фикирар кьатIуниз хьун ва метлеб куьрелди ачухдиз лугьуз хьун;
- кхьена ва хуралай текстер (хабардин, шикиллу авунин, фикирар ачухарунин) туькIуьриз хьун;
- (публицистикадин) текст гьазурна инсанрин вилик эьечIна рахун;
- иллюстрациядин материалар (чIугунвай шикилар, шикилар, плакатар, схемаяр, таблицаар ва мсб.) хкягьун

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

Жува-жуваз тешиклун:

- нетижаяр гун патал гьялнавай учебный задачайрин гьерекатар жува-жуваз планламишун;
- хкянавай гьерекатар галай-галайвал эцигун;
- четинвилер ва мумкин тир гьалатIар виликамаз акун.

Жув контролдик хьун:

- тамамарнавай тапшуругьрин нетижаяр вилив хуьн, гьалатIар тахьун патал кIелунин гьерекатар дуьзар хьувун;
- жуван ва чарадан кIвалахра гьалатIар жагьурун, абурун себебар дуьздал акьудун;
- теклифнавай умуми нетижайрин кIвалахдиз кьимет гун;
- жуван кIвалахдиз кьимет дуьзвилелди кьабулун.

Санал кIвалахун:

- санал кIвалахунин мурад-метлеб кьабулун, алакьунриз килигна вирида санал гьерекатар туькIуьрун: ролриз паюн, санал кIвалах авунин нетижаяр ва вахт веревирд авун ва икьардал атун;
- регьбервал авуниз, тапшурмишунар кьилиз акьудиз, муьтIуьгь хьуниз гьазурвилер кьалурун;
- умуми нетижайра жуваз кьимет гун;
- теклифнавай чешнейрикай, планрикай, фикиррикай даях кьуна санал проектдин тапшуругьар тамамарун.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН ДЕРЕЖАДА «ЛЕЗГИ ЧІАЛ»
ПРЕДМЕТДИН ПРОГРАММА ЧИР ХЪУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ
НЕТИЖАЯР

Сифтегъан классра предмет «Лезги чІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай хсуси цІийивилер чир хъун лазим я.

Программади сифтегъан школа куътягъзавай аялар агъадихъ галай личностдин (хсуси), метапредметрин (предметрин алакъада авай алакъайрин) ва предметрин нетижайрин алакъунрал таъминарзава.

Личностдин(хсуси) нетижаяр

Сифтегъан классра учебный предмет «Лезги чІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай хсуси цІийивилер чир хъун лазим я:

ватандашвилини ватанпересвилини тербия:

- жув Россиядин гражданин тирди аннамишунин бинеяр арадал гъун;
- жуван Ватандал, Дагъустандал, Россиядин халкъарал ва Дагъустандинни Россиядин тарихдал дамах авунин гъиссер, жув гъи миллетдикай ятІа аннамишунин гъиссер кутун.
- Россиядин гзаф миллетрин векилрикай ибарат обществодин ивирар (реликвия) арадал гъун, инсанпересвилини ва демократвилини ивиррихъ ялунин гъалар арадал атун;
- кІелзавай касди яшайишдин жигъетдай къугъвазвай роль къабулун ва аннамишун, кІелуниз майилвал авунин шартІар яратмишун ва гъар са кас патал кІелунихъ метлеб хъун таъминарун;
- жуван уълкведа ва хайи ватанда алатай вахтарин алакълувал, къенин иштираквал, гележегдин акунар, ва гъа са вахтунда кІвалахдин арада художественный эсеррай веревирдер авун;
- кІелай художественный эсеррин бинедаллаз жуван ва маса халкъарин арада гъуърмет хуън;
- инсан обществодин член яз, адан ихтияррикай ва жавабдарвилерикай, инсандин гъуърметвиликай ва лайихлувилерикай, ахлакъдинни этикадин

нормайрин къайдайрикай, инсанрин арада жезвай алакъайрикай сифтегъан малуматар гун.

ругъдинни ахлакъдин тербия:

– гъар са аялдиз къилди вичи кар къиле тухунин мумкинвилер гун ва абуру ахлакъдин къанунрин патахъай чирвилерин бинедаллаз чпин гъерекатрин патахъай хиве гъатзавай жавабдарвал аннамишунин дережа хкажун;

– эдеблувилин, масадбурув къени ниятар аваз эгечлунин, масадан дердидикай хабар къунин, абурун гъавурда гъатунин гъиссер деринарун;

– ислягъвал кланивилел, сабурлувилел, хъсан майилвилер хъунал бинелу яз масадбурухъ галаз къени рафтарвал авунин важиблувал гъиссун.

эстетикадин тербия:

– эстетикадин игътияжар, ивирар (ругъдин девлет) ва гъиссер арадал гъун;

– яшайишдин жуъреба-жуъре шартлара члехибурухъ ва таяр-туъшерихъ галаз санал клвалахиз алакъунин, чуъруькрик къил кутун тавунин ва гъуьжет алай шартларай дуьзгуьндаказ экъечлдай рекъер жагъуриз алакъунин ерияр кутун;

– жуван художественный культурадихъ интерес хъун, адаз гъуьрмет авун, гъар жуъредин искусстводин гъавурдик хъун, жуван ва маса халкъарин яратмишунар ва адетар чир хъун.

Физический тербия, сагъламвилин саламатвилин меденият арадал гъун:

– уьмуьрда жуван ва маса инсанрин сагъламвилин ва хатасуз къайдаяр вилив хуьн;

– бедендин ва психикадин жигъетдай сагъламвилехъ мукъаят хъун;

зегъметдин тербия:

– инсадин ва обществодин уьмуьрда зегъметдиз къимет гун (гъабурун арадай художественный эсеррикай куьмек яз мисалар гъун), художественный эсеррай мисалар веревирд ийидайла, зегъметдин нетижайрихъ галаз мукъаят

хьун, гьар жуьредин зегьметдин кІвалахрихъ галаз вердишарун ва ана иштирак авун.

экологиядин тербия:

- текстерихъ галаз кІвалах тухудай процессда, тІебиатдал мукъаят хьун;
- гъизвай зарарин гьерекатар къабул тавун.

Илим чир хьунин къиметлувилер:

- дуьньядикай илимдин жигъетдай сифтегъан чирвилер гун; (гъабурун арада дуьньядикай илимдин жигъетдай битав тир чІалан системадикай сифтегъан малуматар гун);
- жуван чІал чирунал рикІ хьун, зигъин ва гъевес хкажун.

МЕТАПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

(ПРЕДМЕТРИН АЛАКЪАДА АВАЙ АЛАКЪАЯР)

Сифтегъан классра учебный предмет «Лезги чІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай **чирвилер гудай (познавательный)** универсальный учебный гьерекатар чир хьун лазим я:

Базадин логикадин гьерекатар:

– чІалан жуьреба-жуьре уьлчмеяр гекъигун (сесер, гафар, предложенияр, текст), чІалан уьлчмеяр гекъигун патал бине эцигун (грамматикадин лишан, лексикадин мана); чІалан уьлчмейрин аналогияр чир хьун;

– са тайин тир лишандин объектар (чІалан уьлчмеяр) сад авун;

– чІалан уьлчмейрин классификацияр патал асас лишанар тайинарун (сесер, чІалан паяр, предложенияр, текстер); чІалан уьлчмеяр классифицировать авун;

– муаллимдин гуьзетунра алгоритмадин бинедаллаз чІалан материалдай алакълувилер ва кършивилер жагъурун; чІалан уьлчмейрихъ галаз кІвалахдайла алгоритмадин гьерекатунар анализ авун;

– чІалан уьлчмейрин анализ ийидайла, учебный операцияр жува-жуваз кьилелди чара авун;

– гуьзетунин шартІара чІалан материалдихъ себебдинни делилрин алакълаяр тайинарун, нетижаяр кьун.

Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- муаллимдин куьмекдалди мана-метлеб дуьз ачухдиз лугьун, рахунрин гьалар, чІала жезвай дегишвилер планлиз кьачун;
- тамамарнавай тапшуругьрин са шумуд вариант гекьигун, са бубат кьадайди хкягьун (теклифнавай критерийрин бинедаллаз);
- теклифнавай пландай чІалай четин тушир гьвечІи ахтармишун (мини-исследование) тухун, теклифнавай пландай проектдин тапшуругь тамамарун;
- чирвилер кьачунин кІвалахдин мурадар ва везифаяр кьабулиз ва хуьз, и кІвалах кьилиз акъудунин такьатар жагьуриз алакьун;
- вилик эцигнавай везифадал ва ам кьилиз акъудунин шартІарал асаслу яз, чирвилер кьачунин гьерекаатар планламишиз, абурал гуьзчивал тухуз ва абуроз кьимет гуз, нетижа кьазанмишунин виридалайни менфятлу кьайдаяр тайинариз алакьун.

информациядихъ галаз кІвалах:

- хабарар, малуматар кьезвай чешме хкягьун: герек тир малуматар дуьзар хьувун патал словарар аваз хьун, словаррикай менфят кьачун;
- алакьа хуьнин (коммуникативный) ва чирвилер кьачунин везифайрал асаслу яз, талукь делилар жагьурунин (справочный чешмейрай, ачух учебный информациядин майданда, интернетдай);
- кІватІунин, гьялунин, анализ гунин, агакьарунин ва баянар гунин жуьреба-жуьре кьайдаяр ишлемишун;
- учебный задацадихъ галаз кьадайвал текстинин кьайдада видеодин, графикадин, ванцин (звукдин) малуматар арадал гьун ва абур анализ гун;
- таблицада, схемада ганвай чІалан малуматрин гьавурдик кваз хьун; чІалай малуматар гун патал жува-жуваз схемаяр, таблицаар туькІуьрун.

Сифтегьан школада кІелунин йисан эхирда аялрик **коммуникативный** умуми чирвилер кьачудай амалар акатда:

Рахунар:

– жувахъ галаз суьгьбетзавай касдихъ яб акализ ва адахъ галаз рахаз, гъа са месэладай жуьреба-жуьре фикир аваз хъун мумкин тирди ва гъар садахъ вичин фикир жедай ихтияр авайди гъисаба къаз гъазур яз хъун;

– жуван фикир ачухариз, ам делилламишиз ва вакъиайриз къимет гуз алакьун;

– алакьада хъунин ва чирвилер къачунин месэлаяр гъялун патал, чІалан такъатар яз, диалогдикай ва монологдикай активдаказ менфят къачуз алакьун;

– эдеблудаказ ва делилралди жуван фикирар лугъуз алакьун;

– вилик эцигнавай мурадра ва везифайрал асаслу яз жуьреба-жуьре стилрин ва жанрайрин текстер, абурун мана къатІунна, кІелунин вердишвилер къачун.

– эцигнавай задачайрихъ къадайвал жуван чІалан рахунар дуьз туькІуьрун;

– чІалан гъаларихъ галаз къадайвал сивин ва кхьинрин текстер (хабардин, лугъунин, шикилар чІугунин) туькІуьрун;

– тамамарнавай куьруь ахтармишунар, проектный тапшуругъар, жуьтдиз ва са десте кІвалахрин нетижаяр гъазурун;

– текст гъазурдайла иллюстративный материал (шикилар, плакатар) къадайвал хкъягъун;

– яратмишунрин ва цІийивилер жагъурунин жуьредин месэлаяр гъялуни кІвалахдик экечІиз, абур гъялуни къайдаяр чириз алакьун.

Сифтегъан школада кІелунин йисан эхирда аялрик **регулятивный** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

Жува-жуваз тешиклун:

– хкъянавай гъерекатрин галай-галайвилер дуьз эцигун;

– учебный месэладин къарардалди нетижаяр арадиз атуни гъерекатар планламишун.

Жува-жув ахтармишун:

- чирвилер къачунин кІвалахдин мурадар ва везифаяр къабулиз ва хуыз, и кІвалах кылиз акъудунин такъатар жагъуриз алакьун;
- чирвилер къачунин кІвалахда агалкъун хьунин/агалкъун тахьунин себебрин гъавурда гъатиз, гъатта агалкъун тахьай шартІарани дуьзгуьн гьерекатар кыиле тухуз алакьун;
- чирвилер къачунин кІвалах кыиле фидайла, жува-жувал гуьзчивал авунин сифтегъан жуьрейрай кыл акъудун;
- чирвилер гуниин ва практикадин месэлаяр гъялун патал лишанрин кІалубар арадал гъиз ва ишлемишиз алакьун;
- чІалан материалдихъ галаз кІвалахда, орфографиядин ва пунктуациядин гъалатІар жагъурун;
 - жуван кІвалахдин нетижаяр санал кІелзавай аялрин кІвалахдихъ галаз гекъигун, ганвай критерийрай кІвалахдиз дуьз къимет ягъун.

Санал кыиле тухвай кІвалах:

- саналди тир кІвалахдин умуми мурад ва ам кылиз акъудунин рекьер тайинарун;
- везифаяр ва ролар паюнин патахьай меслятдал къвез, сада-садал гуьзчивал ийиз, жува-жув тухузвай тегьердиз дуьзгуьн къимет гуз алакьун;
- терефрин мукъвавилин гъиссер ва санал кІвалахунин интересар фикирда къуна, чуьруькар дуьздаказ арадай акъудиз гъазур яз хьун;
- объектрин ва я тайин гьерекатрин арада авай важиблу алакьаяр ва рафтарвилер къалурзавай, предметрин арада авай асул метлебар чирун;
 - тапшурмишай кІвалахар намуслувилелди тамамарун;
 - сад хьтин, себебдинни нетижадин алакьаяр тайинарун;
 - лугъуз кІанзавай фикирар са кІалубда тун;
 - проектный тапшуругъар ганвай чешнейрикай даях къуна санал тамамарун.

ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

1 – КЛАСС

Йисан эхирда **сад лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хъун лазим я:

Чирвилер: дидед чІалан вири сесер ва гъарфар, абурун арада тафават (сесер ван къведа, гъарфар кхьида) чир хъун. 4-5 гъвечІи шиир хуралай чир хъун.

– гаф ва предложение къатІуниз хъун; предложенийрай гафар чара ийиз хъун;

– гафарай сесер къатІуниз хъун;

– ачух ва ачух тушир сесерин гъарфар чеб-чпивай чара авун;

– гафуна ударение алай ва алачир ачух сес чир хъун;

– «сесинин» ва «гафунин» мана чир хъун;

– гафуна слогрин къадар чир хъун; гафар слогриз паюн; гафуна ударение аватзавай слог чир хъун;

– лезги чІалан алфавит дуьз лугъун; галай-галайвал лугъуз хъун;

– цІалцІамдиз слогралди гъвечІи текстер дуьз кІелун;

– таниш тушир текст са минутда 20 – 25 гафунин еришдалди кІелун;

– предложенийрин эхирда пауза хуьн;

– гафарай сесер чара авун ва абурун галай-галайвал тайинарун;

– чІехи ва гъвечІи гъарфар ва абурун галкІурунар михъиз, ачухдиз кхьин;

– гъилин хатІаралди ва печатдай кхъенвай гафар ва предложенияр чин къачуна, дуьз кхьин;

– диктовкадалди гафар ва 3-5 гафуникай ибарат предложенияр савадлудаказ (гъарфар ахъай тавуна, абурун кІалубар чІур тавуна) кхьин;

– тайин темадиз талукъ 2-3 предложение туькІуьрун;

– гафар, предложенияр, текст бес къадар кІевиз ва ачухдиз кІелун;

– гафуна слогрин къадар тайинарун; гафар слогриз паюн; ударение аватзавай слог тайинарун;

– чешнедиз килигиз чин къачуна кхьин;

– гъалатІар ахъай тавуна, дуьз, михьидаказ кхьин;

– чирнавай темадай гъалатІар жагъурун ва абур туькІуьр хъувун;

– яб акалай темадин гъавурдик хъун;

- куьруь текстер жува-жуваз интонациядалди кӀелун; паузаяр ва препинанидин лишанар вилив хуьз;
- 5-6 гафуникай предложенияр туькӀуьриз хьун;
- 5-6 предложенидикай текст манадихь къадайвал туькӀуьриз хьун;
- муаллимдиз ва юлдашриз яб гуз алакьун.

2 – КЛАСС

Йисан эхирда **къвед лагьай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакьунар ва вердишвилер хьун лазим я:

- алфавит, гьарфарин тӀварар, ачух ва ачух тушир сесерин лишанар, гафунин къатӀ са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз акъудунин къайдаяр.

Аялрилай алакьун лазим я:

- гафар, предложенияр, 30-40 гаф авай текстер, гьарфар ахьай тийиз, артуханбур куктан тийиз, михьи хатӀаралди дуьз кхьиз;

- гафар слогриз пайиз, ударение къвезвай слог тайинариз, гафунин къатӀ са цӀарцӀай муькуь цӀарцӀиз слогралди акъудиз;

- инсанрин тӀварар, фамилияр, шегьерринни хуьрерин, вацӀарин тӀварар, гьайванрин лакӀабар чӀехи гьарфунилай кхьиз;

- къуша гьарфар къведай, лабиал сесер квай, туькӀуьр хьанвай гьарфар квай гафар дуьз кхьиз:

- **е, ю, я, й, ь, ъ** гьарфар квай гафар дуьз кӀелиз ва кхьиз;

- фонетикадин разбор кьиле тухуз; гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва гьарфарин къадарар тайинариз;

- гафарал суалар дуьз эцигиз ва абурун куьмекдалди затӀар, затӀарин лишанар ва крар къалурдай гафар тайинариз;

- *вуж? вужар?* суалдиз жаваб гудай гафар *вуч? вучар?* суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;

- *гьихьтин? гьи?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;

- *вуч авуна? вуч хьана?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;

– *вуж? вуч? шумуд? гыхьтин?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;
суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;

– предложенида гафарин арада алакъяр тайинариз, предложенида кылин членар (подлежащее ва сказуемое) чара ийиз;

– предложенидин кыле члехи гьарф ишлемишиз. Эхирда точка, суалдин ишара, эвер гунин ишара эцигиз;

– чин къачуна кхьин (гьалатлар ахъай тавуна, кхьинар члур тавун);

– чирнавай темадай гьалатлар жагъурун ва абур туькIуьр хъувун;

– словаррихъ галаз кIвалахун;

– гафарикай предложенияр туькIуьриз алакьун;

– текстинин тема тайинарун, адаз кыл гун, текст паяриз паюн;

– пайи-паяр хъанвай предложенияр манадин жигъетдай чеб чпихъ галаз къадайвал гуьнгуьна туна текст туькIуьрун;

– суалдин куьмекдалди 40-50 гаф авай текстерай изложенияр кхьиз, тайин темадай 2 – 3 предложение туькIуьриз ва кхьиз;

– чирай манадин гафар жуван гафаралди лугъун.

3 – КЛАСС

Йисан эхирда **пуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакьунар ва вердишвилер хьун лазим я:

– гафунин паяр: эхир, суффикс, префикс, диб чир хьун;

– са дувулдин гафар чир хьун;

– чIалан паяр: существительное, прилагательное, числительное, тIварцIиэвезар, глагол чир хьун, грамматикадин лишанар тайинарун;

– предложенидин членар: кылин (подлежащее ва сказуемое) жагъуриз хьун;

– предложенидин кьвед лагъай дережадин чара ийиз хьун;

– гуьрчег хатIаралди чин къачуна ва диктовкадалди (40-50 гаф) кIелай орфограммаяр квай текст савадлудаказ кхьиз;

– фонетикадиз талукъ разбор ийиз: гафар слогриз пайиз, ачух ва ачух тушир сесер жагъурна, ударение къвезвай слогар тайинариз, гафуна сесерин ва гъарфарин къадар тайинариз;

– туькIуьр хъуниз килигна гафар (*дувул, суффикс, префикс, эхир чара ийиз*) разбор ийиз чир хъун;

– чIалан паяр чара ийиз ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар (къадар, падеж, вахт) тайинарун;

– предложенида гафарин арада алакъаяр тайинариз ва алакъалу ибараяр (гафарин жуьтер) чара ийиз;

– предложение членриз (къилин ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун, суалдин куьмекдалди абурун алакъаяр тайинарун) разбор ийиз;

– гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр чара ийиз;

– гегъенш тушир предложенияр гегъеншар ийиз алакъун; гегъенш предложенияр гегъенш тушир предложенийриз элкъуьриз хъун;

– атанвай темадай гъалатIар жагъурун ва абур туькIуьр хъувун;

– текстерин жуьреяр чир хъун; текстинин тема тайинарун, ам паяриз паян, адаз къил гун;

– текстинин къилин мана тайинарун;

– текстиниз план туькIуьрун;

– текстина ганвай пландай текст туькIуьриз алакъун;

– вирида санал туькIуьрнавай пландай 50-60 гаф авай текстинай изложение ва сочинение кхъиз алакъун.

4– КЛАСС

Йисан эхирда **къуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакъунар ва вердишвилер хъун лазим я:

– лезги чIалакай умуми малуматар гун;

– кIелай чIалан паяр ва абурун лишанар;

– са жинсинин членар;

– гегъенш тушир ва гегъенш предложенияр;

– сложный предложенияр.

IV класс кудьтэгъзавай аялрихъ ихътин **агалкъунар** хъун лазим я:

– келай темайриз талукъ орфограммаяр, простой ва сложный предложенийрин препинанидин лишанар квай диктант кхъин (60-70 гаф) авай;

– разбор авун: а) гафар сесериз (ачух ва ачух тушир сесер, ударение алай ва алачир слогар тайинарун; гафуна сесерин ва гьарфарин къадар тайинарун);

– гафар туькIуьр хъуниз (гафарай *префикс*, *дувул*, *диб*, *суффикс*, *эхир* жагъурун);

– существительныйрин къадар, падеж тайинарун;

– прилагательныйрин къадар, падеж тайинарун;

– глаголдин вахт тайинарун;

– гаф, алакълу ибара, предложение чара ийиз хъун;

– синтаксисдин интонациядиз килигна предложенидин жуьре тайинарун;

– предложенида гафарин арада алакълу тайинарун;

– гегъенш ва гъенш тушир предложенияр къатIуниз хъун;

– простой ва сложный предложенияр чара ийиз хъун;

– предложенидай подлежащее, сказуемое ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун;

– синтаксисдин разбор ийиз чир хъун;

– чирай темайрай орфографиядин ва пунктуациядин гъалатIар жагъурун ва абур туькIуьр хъувун;

– рахунрин гъалар къатIуниз хъун (нихъ галаз, вуч себебдалди, гына кыле физватIа ихтилатар);

– 3-5 предложенидикай ибарат тайин вакъиадиз талукъ сивин ва кхъинрин текстер туькIуьрун (кагъазар, тебрикдин открыткаяр, малуматар ва мсб.);

– масадан кумек галачиз жува-жуваз туькIуьрнавай пландай (70 – 80 гаф) изложение кхъин, яшайишдай са вакъиадикай, экскурсиядикай, гуьзетунрай гъвечIи гыкая кхъин.

ТЕМАТИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

1 – КЛАСС (84 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кІвалахдин характеристика
КІелиз-кхъиз чирун (69 сят)			
1	Сивин ва кхъинрин чІал. (10 сят)	<p>Аялриз текст ахъайиз ва я кІелиз, дикъетдалди яб акализ вердишарун. Аялрин чпин уьмуьрдай, суьгьбетар тешкилун.</p> <p>Текстинихъ яб акалдайла ва я жува кІелдайла гъавурдик кваз хъун.</p>	<p>Практикадин рекъай рахунрин чІал (лугъунин, яб акалунин) ва кхъинрин чІал (кхъинар, кІелун) къатІуниз хъун. Школада ва тарсуна герек затІар лугъун ва хордалди муаллимдихъ галаз лугъун. Са жуьредин сюжетдин дуьздаказ галай-галайвилелди чІугунвай шикилрихъ галаз кІвалах: шикилрикай даях къуна суьгьбет туькІуьрун, сюжет веревирд авун, вакъиа анализ авун. Са жуьредин сюжетдин дуьздаказ галай-галайвилелди чІугунвай шикилрихъ галаз кІвалах: чІугунвай шикил анализ авун, вакъиа галай-галайвал туькІуьр хъувун, суьгьбет туькІуьрун. ГъвечІи суьгьбетар туькІуьриз алакьун (месела, жуван школадин уьмуьрдикай ва я жуван кылел атай са гъвечІи дуьшуьшдикай).</p> <p>Масабуру вуч лугъузватІа дикъетдаказ яб акалун, рахазвайдан гаф атІун тавун. Муаллимдин суалриз жаваб гун.</p>

		<p>«Букварда» ишлемишнавай лишанрин метлебар ва ктабдин элементар (жилдер, чинар, шикилар, форзац). Тарсуна жув тухунин кьайдаяр. Учебный пособидахъ галаз кІвалахдай кьайдаяр.</p> <p>Гъилин хатІарин тетрадахъ галаз танишвал. Гъилин хатІарин элементар (жилд, чинар). Кхьинра сифте герек затІар. Ручкадахъ галаз танишарун. Кхьидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гьазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цІарцІай гъил дуьз тухуз вердишарун. Гъарфарин элементар (гъвечІи ва чІехи): дуьз цІар, вини кьилихъ кІир галай цІарар, агъа кьилихъ кІир галай цІарар, вини кьилихъни агъа кьилихъ кІир галай цІарар кхьин.</p> <p>Гъил кхьинар ийиз гьазурун. Кхьинра гигиенадин кьайдаяр. Пуд пипІен шикилда экъуьрун, штрихар чІугун, гъвечІи кружра экъуьрун. Тарсуна жув тухунин кьайда. Группадахъ галаз кІвалах тухунин кьайда. Предложенидахъ, гафунихъ галаз танишвал. Рахунар предложенийриз, предложенияр гафариз, гафар слоғриз чара авун.</p>	<p>Юлдашдиз школадикай жуван фикирар лугъун. Тарсуна жуван кІвалахдин нетижайриз кьимет гун. Учебник вилив хуьн. Учебникдин (жилдер, чинар, шикилар, форзац) элементрихъ танишарун. Учебникда ишлемишнавай лишанрихъ галаз танишарун, гъар са лишандин метлебдин гъавурда тун ва «Букварь» учебникда абуру гъихътин чка кьазватІа гъавурда тун. Учебникдахъ галаз гъикІ гелкъвена кІандатІа гъавурда тун: ктабдин чинар мукъаятдиз ахъаюн, къвечІилар тавун, ктабдин юкъва чар (закладка) тун ва мсб. И кьайдаяр «Букварь» учебникдахъ галаз кІвалахдайла ишлемишун. Жув тарсуна гъикІ тухудатІа (дуьз ацукъун, жаваб гудайла гъил хкажун, жаваб гудайла къарагъун, кІевиз ва ачухдиз жаваб гун, муаллимдахъ яб акалун ва адан тапшуругъар тамамарун, юлдашдин жавабрихъ яб акалун) чирун ва вилив хуьн. Чирвилерин йикъакай суьгъбетар авун. Чирвилери инсандин уьмуьрда чІехи чка кьуникай лугъун. Гъилин хатІар вучиз герек ятІа тайинарун. Гъилин хатІар тетрадь вилив хуьн. Кхьидайла, дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гьазурун; гъилин билегдин упражненияр авун; тетраддин цІарцІай гъил дуьз тухуз вердишарун. Партадал гъилин хатІарин тетрадь дуьз эцигун. Кхьидайла ручка дуьз кьун. «Гъилин хатІарин» тетрадда ганвай (пайдах, кьуд пипІенди) шикилар фикирда кьун, ручкадалди ва карандашдалди экъуьрун, цІарцІай акъуд тавун, абурун арада мензил тун.</p> <p>«Гъилин хатІар» тетрадь вилив хуьн. Гъилин хатІар вучиз герек ятІа гъавурда тун. Кхьидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гьазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цІарцІай гъил дуьз тухуз вердишарун. Партадал гъилин хатІарин тетрадь дуьз эцигун. Кхьидайла ручка дуьз кьун. «Гъилин хатІар» тетрадахъ галаз</p>
--	--	---	---

	<p>Гъил кхынар ийиз гъазурун. Кхынра гигиенадин къайдаяр. Чехи ва гъвечIи алгъай цIарара экъуьрун. Вини къилин ва агъа къилин алгъай цIарара экъуьрун.</p> <p>Гафар слогриз паюн. Гафара слогрин къадар тайинарун. Схема анализ авун. Сюжет авай шикилдай жуван гуьзетунралди суьгъбет туькIуьриз алакьун. Зегъметдин алатар, емишар, майваяр. Зегъметдал рикI хьун.</p>	<p>кIвалах авун. Чешнедиз килигна (пуд пипIенди, цIарар) ручкадалди ва карандашдалди экъуьрун. ЦIийи цIарцIяй кхын хъувун, цIарцIяй акъуд тавун, арада мензи</p> <p>Шикилриз килигун. Ганвай затIарин тIварар лугъун ва гуьгъуьнлай муаллимдихъ галаз хордалди лугъун. ЗатIар кваз предложенияр туькIуьриз алакьун.</p> <p>Ганвай шикилрай затIар группайриз паюн. Шикилдай суьгъбет туькIуьрун. Суьгъбетдиз къил гун. Суалриз жавабар гун. Сюжет авай шикилдай суьгъбет туькIуьриз алакьун. Суьгъбетдай предложенияр чара авун. Предложенийрай гафар чара авун. Гафар слогриз паюн. Гафара слогрин къадар тайинарун.</p> <p>Ичинин шикилда экъуьрун. ГъвечIи ва чIехи алгъай цIарара экъуьрун. Вини къилихъ ва агъа къилихъ алгъай цIарара дуьз экъуьрун, цIарцIяй акъуд тавун. Аялрив тупIарин упражненияр ийиз тун.</p> <p>Шикилрихъ галаз таниш хьун. Ганвай затIарин тIварар лугъун. Гафар слогриз паюн. Гаф слогралди лугъун. Гафуна слогрин къадар тайинарун. Схемайриз фикир гун.</p> <p>Схемада ачух сес ва ачух тушир сес гьи рангуналди ганватIа чир хьун. Схемада гаф гыхьтин сесинилай (ачух ва ачух тушир) башламишзаватIа къалурун. Гафуна ачух сесер шумуд аватIа тайинарун. Ачух тушир сесер шумуд аватIа тайинарун. Са слогдин, къве слогдин ва са шумуд слогдин гафар жагъурун. Ганвай гафар группайриз паюн (емишар, майваяр, зегъметдин алатар ва мсб.). ЗатIарикай предложенияр туькIуьрун. Предложенийрай гафарин къадар чара авун. Слогриз паюн ва слогрин къадар чир хьун. Суьгъбет туькIуьрун, суьгъбетдиз къил гун. Суалриз жавабар гун. Тарсуна жуван алакьунриз къимет гун.</p> <p>Кхыдайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз къаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхынар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетрадин</p>
--	--	---

		<p>Печатдин <i>А, И, У</i> ва царцин <i>а, и, у</i>, гьарфар. Чехи ва гъвечи гьарфар.</p> <p><i>«Гьарфарин кассадахъ»</i> танишарун.</p> <p>Сюжет авай шикилрай гъвечи субъект тукьурун.</p> <p>Чехи <i>А, И, У</i> ва гъвечи <i>а, и, у</i> гьарфар гекьигун. Печатдин ва царцин гьарфар.</p>	<p>царцIяй гьил дуьз тухуз вердишарун. Партадал <i>«Гьилин хатIарин»</i> тетрадь дуьз эцигун. <i>«Гьилин хатIар»</i> тетраддихъ галаз кIвалахун.</p> <p>Агъа кьилихъ кIир галай царар ва ручка экьурун. Вини кьилихъ кIир галай царара ручка экьурун. Вини кьилин ва агъа кьилин алгъай царара экьурун. <i>«Гьилин хатIарин»</i> тетрадда ганвай чешнедай графикадин элементар экьурун. Кхьинрин арада мензил тун.</p> <p>Сюжет авай шикилдай суалриз жавабар гун. Схемайрихъ галаз кIвалахун. Схемайра ганвай затIар группайриз паюн. Схемайра чара авунвай [а], [и], [у] сесер кьалурун. А, а, И, и, У, у гьарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечIивилиз килигна чара жедайди кьалурун.</p> <p>Муаллимди [а], [и], [у] сесер сивяй гьикI акъатзаватIа кьалурун ва хордалди аялрив лугъуз тун. Гаф лугъудайла ана авай [а], [и], [у] сесер чара авун ва адан кьетIенвилер гуьзетун. Афни гафунай [а], [и] сесер чара авун, гафуна адан чка тайинарун (сифте кьиле). Схемадай сифте кьиле, юкъва ва эхирда [а], [и], [у] сес авай гафар жагъурун ва лугъуз тун. Схемада ачух ва ачух тушир сесер гьирангаралди ганватIа кьалурун. Печатный, чехи ва гъвечи А, а, И, и, У, у гьарфар чир хьун. Гафар слогралди кIелун, абурун кьадар тайинарун.</p> <p>Сюжет авай шикилдай субъект тукьурун, адаз кьил гун.</p> <p>Муаллимдин суалриз жавабар гун. Чирай А, а, И, и, У, у гьарфарин чка <i>«Гьарфарин кассадай»</i> тайинарун. Кхьидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз кьаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гьил кхьинар ийиз гьазурун.</p>
Буквардин девир. КIелун ва кхьин. (59 сят)	Ачух тушир [м] сес, М, м гьарфар чирун.	Шикилрихъ галаз таниш хьун. Гафунай [м] сес чара авун ва адаз характеристика гун. М, м гьарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечIивилиз килигна чара жедайди кьалурун. [М] сес сивяй гьикI акъатзаватIа кьалурун. Аялрив хордалди лугъуз тун. Схемайрихъ галаз	

		<p>[л] сес, Л, л гъарфар чирун.</p> <p>[н] сес, Н, н гъарфар чирун.</p> <p>[ш] сес, Ш, ш гъарфар чирун.</p> <p>[с] сес, С, с гъарфар чирун.</p> <p>[р] сес, Р, р гъарфар чирун.</p>	<p>кІвалахун. Схемайра м гъарфунин чка (сифте кыле, юкьва ва эхирда) тайинарун. ЗатІарин тІварар лугъун. ЗатІарикай предложенияр туькІуьрун. Гафара цІийи гъарф чир хьун. Чирай гъарф квай слогар кІелун. <i>М, м</i> гъарфарин чка «<i>гъарфарин кассадай</i>» тайинарун. Схемада ачух ва ачух тушир гъарфар гы рангуналди ганватІа кьалурун.</p> <p>Гафунай цІийи <i>[л]</i> сес чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди кьалурун, гафара цІийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кІелун, атІай гъарфарикай цІийи гъарф акъудиз тун. <i>Л, л</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке гъвечІивилиз килигна чара жедайди кьалурун.</p> <p>Гафунай цІийи <i>Н, н</i> сес чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди кьалурун, гафара цІийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кІелун, атІай гъарфарикай цІийи гъарф акъудиз тун. Слогар сад-садахъ гилигун, атІай слогрикай гафар туькІуьрун.</p> <p>Шикилрихъ галаз таниш хьун. Гафунай цІийи сес <i>Ш, ш</i> чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди кьалурун, гафара цІийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кІелун, атІай гъарфарикай цІийи гъарф акъудиз тун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.</p> <p><i>С, с</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечІивилиз килигна чара жедайди кьалурун. Слогар сад-садахъ гилигун, атІай слогрикай гафар туькІуьрун.</p> <p><i>Р, р</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке-гъвечІивилиз килигна чара жедайди кьалурун. Слогра цІийи гъарфунин чка (сифте кыле, юкьва, эхирда) тайинарун. Предложенияр слогралди кІелун. Предложенияр давамарун. Схемадиз килигна предложенияр туькІуьрун. Хордалди ва кьилди-кьилди слогар лугъун. Ганвай гафарикай предложенияр туькІуьрун.</p>
--	--	---	---

		<p>[в] сес, В, в гъарфар чирун.</p> <p>[з] сес, З, з гъарфар чирун.</p> <p>[х] сес, Х, х гъарфар чирун.</p> <p>[ф] сес, Ф, ф гъарфар чирун.</p> <p>[г] сес, Г, г гъарфар чирун.</p> <p>[б] сес, Б, б гъарфар чирун.</p>	<p>Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гъи рангуналди ганватIа тайинарун.</p> <p>Гафарай цIийи В, в сесер чара авун, сесинин винел кIвалахун, характеристика гун. Гафарай цIийи сесер чирун, чирай гъарфарай слогар ва гафар кIелун. Суьгъбет авун ва суалриз жавабар гун. Гафар слогралди кIелун.</p> <p>[З] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафарай цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди [з] сес лугъун. Сес сивай дуьз акъудиз тун. Гафара [з] сесинин чка къалурун (сифте киле, юкьва, эхирда). Гафарикай предложенияр туькIуьрун. Схемдиз килигна предложенияр туькIуьрун.</p> <p>[Х] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди з лугъун. Сес сивай дуьз акъудиз тун. Гафарикай предложенияр туькIуьрун. Гафар слогриз паюн ва я гафар атIай гъарфарикай туькIуьриз кIелун. Схемдиз килигиз предложенияр туькIуьрун.</p> <p>[Ф] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди [ф] сес лугъун. Гафара [ф] сесинин чка къалурун (сифте киле, юкьва, эхирда). Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гъи рангуналди ганватIа тайинарун.</p> <p>[Г] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цIийи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди г гъарф лугъун. Сес сивай дуьз акъудиз тун. Гафара [г] сесинин чка къалурун (сифте киле, юкьва, эхирда). Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гъи рангуналди ганватIа тайинарун.</p> <p>[Б] сес гафар чара авун,</p>
--	--	---	---

		<p>[й] сес, Й, й гъарфар чирун.</p> <p>[т] сес, Т, т гъарфар чирун.</p> <p>[п] сес, П, п гъарфар чирун.</p> <p>[д] сес, Д, д гъарфар чирун.</p> <p>[ж] сес, Ж, ж гъарфар чирун.</p> <p>[йэ] сес, Е, е гъарфар чирун.</p> <p>[о] сес, о, о гъарфар чирун.</p> <p>[ч] сес, Ч, ч гъарфар чирун.</p>	<p>характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди б гъарф лугъун. Сес сивяй дуъз акъудиз тун.</p> <p>[Й] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди й гъарф лугъун.</p> <p>[Т] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди т гъарф лугъун. Сес сивяй дуъз акъудиз тун.</p> <p>[П] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди п гъарф лугъун.</p> <p>[Д] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди д гъарф лугъун.</p> <p>[Ж] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Слогар ккІана кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди ж гъарф лугъун.</p> <p>[йэ] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Слогар ккІана кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди е гъарф лугъун.</p> <p>[О] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кІелун. Слогар ккІана кІелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кылди-кылди о гъарф лугъун.</p>
--	--	--	--

		<p>[ц] сес, Ц, ц гъарфар чирун.</p> <p>[йа], Я, я гъарфар чирун.</p> <p>Ачух [йу] сес, Ю, ю гъарфар чирун.</p> <p>Ачух [йо] сес, Ё, ё гъарфар чирун.</p> <p>Ъ гъарф (кѐви лишан) чирун.</p> <p>ь гъарф чирун (хъуьтуьл лишан) чирун.</p> <p>[ы] сес, ы гъарф чирун.</p>	<p>[Ч] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ч гъарф лугъун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.</p> <p>[Ц] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ц гъарф лугъун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.</p> <p>[йа] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафар слогриз ва сесериз анализ авун. [йа] сес гафунин сифте кьиле ва юкъва дуьшуьш жезвай гафар кхьин. Гафара сесеринни гъарфарин къадаррин гъавурда тун.</p> <p>[йу] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ю гъарф лугъун. Атѐай гъарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.</p> <p>[Йо] сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хъун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐлана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ъ гъарф лугъун. ъ гъарф къалурун. Ва – ваъ, я – яъ гафар сад-садав гекъигун, ь сес чара авун. ь гъарф къалурун. <i>Муъмин, Муъминат, подъезд</i> гафар слогриз, слогар сесериз паюн, ь чара авун. ь гъарф квай гафар атѐай гъарфарикай туькѐуьрун. <i>Съезд, подъезд</i> хьтин урус чѐалай атанвай гафара ь ишлемишуникай практикадин чирвал гун.</p> <p>ь гъарф къалурун. Гафара ь гъарф чара</p>
--	--	---	---

		<p>авун. Урус чІалай атанвай <i>альбом, школьник, больница, тетрадь</i> хътин гафара ь ишлемишун лазим тирди практикадин рекъяй чирун. <i>Лагерь, конькияр</i> гафар слогриз пайна атІай гафарикай туькІуьрун.</p> <p><i>Ы</i> гафарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>ы</i> гафарф лугъун. <i>Гафара [ы]</i> сес чара авун. Урус чІалай атанвай <i>выставка, дежурный, лыжаяр</i> гафар слогриз ва сесериз анализ авун. <i>[ы]</i> сес квай гафар жагъурун, абур слогриз паюн. Предложение атІай гъарфарикай туькІуьрун.</p> <p><i>Уь</i> гафарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>уь</i> гафарф лугъун. Гафарай <i>[уь]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Уьзуьм, уьнуьг, уьрдег, уьтуь</i> гафар слогриз паюн, абур атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун.</p> <p><i>Гъ</i> гафарфуниз характеристика гун. Гъ гафарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>гъ</i> гафарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай <i>[гъ]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Багъ, Агъалар, багъманчи</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун, абур атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. <i>[гъ]</i> сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун.</p> <p><i>Къ</i> гафарфуниз характеристика гун. Къ гафарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>къ</i> гафарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай <i>[къ]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Къаш, къужа, къазарин</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун.</p> <p><i>Хъ</i> гафарфуниз характеристика гун. Хъ гафарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>хъ</i> гафарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай <i>[хъ]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Хъач, мехъер, хъиреяр</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун.</p> <p><i>Гь</i> гафарфуниз характеристика гун. Гь гафарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>гь</i> гафарф</p>
	<p>Ачух [уь] сес, Уь, уь гъарфар чирун.</p>	
	<p>[гъ] сес, Гъ, гъ гъарфар чирун.</p>	
	<p>[къ] сес, Къ, къ гъарфар чирун.</p>	
	<p>[хъ] сес, Хъ, хъ гъарфар чирун.</p>	
	<p>[гь] сес, Гь, гь гъарфар чирун.</p>	

		<p>[хъ] сес, Хъ, хъ гъарфар чирун.</p> <p>[къ] сес, Къ, къ гъарфар.</p> <p>[кІ] сес, КІ, кІ гъарфар чирун.</p> <p>[пІ] сес, ПІ, пІ гъарфар чирун.</p> <p>[тІ] сес, ТІ, тІ гъарфар чирун.</p> <p>[цІ] сес, ЦІ, цІ гъарфар чирун.</p>	<p>лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [гъ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Гъафте, гъайван, гъайбатлу</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун.</p> <p><i>Хъ</i> гъарфуниз характеристика гун. Хъ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди хъ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [хъ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Михъи, михъивал, кхъихъ</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун.</p> <p>[Хъ] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун. <i>Къ</i> гъарфуниз характеристика гун. Къ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди къ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [къ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Къиф, макъар, ракъ, къаркъулув</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. [Къ] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун.</p> <p><i>КІ</i> гъарфуниз характеристика гун. КІ гъарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди кІ гъарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [кІ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>КІар, кІараб, кІарасар, кукІварун</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун.</p> <p><i>ПІни, пІузарар, пІинияр</i> гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва <i>пІ</i> сес чара авун. ПІ гъарф къалурун. Аялрив къилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. Ганвай гафарай [пІ] сесинин чка тайинарун (сифте кйиле, юкъва ва эхирда).</p> <p><i>ТІал, тІиб, тІанур, стІал</i> гафарай [тІ] сес чара авун ва <i>тІ</i> гъарф къалурун. Гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [тІ] сес чара авун. ТІ гъарф къалурун. Аялрив къилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун. Гафар ккІана</p>
--	--	---	--

		<p>[чІ] сес, ЧІ, чІ гъарфар чирун.</p> <p>[щ] сес, Щ, щ гъарфар чирун.</p> <p>[э] сес, Э, э гъарфар чирун.</p>	<p>кІелун.</p> <p>ЦІай, цІицІ, вацІ, цІамаp гафарай [цІ] сес чара авун ва [цІ] гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [цІ] сес чара авун. ЦІ гъарф къалурун. Аялрив кьилди-кьилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун.</p> <p>ЧІиж, чІижерхъан, чІал гафарай [чІ] сес чара авун ва чІ гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [чІ] сес чара авун. ЧІ гъарф къалурун. Аялрив кьилди-кьилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун.</p> <p>Щѣтка, яцик, заведующий гафарай [щ] сес чара авун ва щ гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [щ] сес чара авун. Щ гъарф къалурун. Аялрив кьилди-кьилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугъуз тун.</p> <p>Эхирдай, эвелдай, Эсмер гафарай [э] сес чара авун ва э гъарф къалурун. Ганвай гафар атІай гъарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [э] сес чара авун. Э гъарф къалурун.</p>
--	--	--	--

Систематический курс (15 сят)

1	<p>Гаф.</p> <p>Предложение.</p> <p>Текст. (3 сят)</p>	<p>Чала гафарин везифа. Гаф чІалан рахунрин уьлчме я. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хъун.</p> <p>Предложение са акъалтІай фикир лугъузвай гафарин кІватІал. Рахунрай предложенияр чара авун. Предложенида гафар чеб-чпихъ галаз алакъада хъун.</p> <p>Инсанрин тІвараринни фамилийрин кьиле чІехи гъарф. Гъайванриз ганвай лакІабрин, шегъерринни хуьрерин, вацІарин тІварарин кьиле чІехи гъарф.</p> <p>Предложенидин кьиле чІехи гъарф. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар (точка, суалдин ва эвер гунин ва суалдин ишараяр).</p>	<p>Предложенида гафарин къадар тайинарун. Предложенидай гафар чара авун. Инсанрин арада рахунар. Рахунрин уьлчмеяр. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хъун.</p> <p>Текстинай, рахунрай предложение чара авун. Ам кьилдин гафарикай туькІуьрун. Форма дегиш хъанвай (деформированный) предложенийрикай текст туькІуьрун. Предложенида гафар къакъатна кхьин. Предложенийрин сергъятар тайинарун. Рахунра предложенидин эхирда интонация хуьн. Инсанрин тІвараринни фамилийрин кьиле чІехи гъарф ишлемишун.</p> <p>Гъайванриз ганвай лакІабрин, шегъерринни хуьрерин, вацІарин тІварарин кьиле чІехи гъарф ишлемишун.</p> <p>Предложенидин кьиле авай гаф чІехи гъарфунилай кхьин. Предложенидин</p>
---	--	--	---

		Текст (умуми малумат). Текстина предложения манадихъ къадайвал хъун. Текстинин кыл.	эхирда суалдин ва эвер гунин лишанар (точкадилай алава) эцигдайдакъ галаз танишарун. Текст ва предложение къатІуниз хъун. Текстиниз тІвар хкъгъун. Гафарин кІватІалрикай предложение чара авун. Аялрин чирвилериз къимет гун.
2	Сесер ва гъарфар (3 сят)	Сесер ва гъарфар. Ачух ва ачух тушир сесер, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гъарфаралди къалурун. Къуша сесер къвезвай гафар. ТукІуър хъанвай (составной) гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уъ, тІ, цІ, пІ, чІ, кІ гъарфар ишлемишун. Урус чІалан гафара ё, й, щ, о, ь гъарфар ишлемишун. Лабил сесер гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, къв, хъв, абур сивай дуъз акъудун. Гаф ва слог. Гафунин къатІ са цІарцІй муъкуъ цІарцІиз акъудун. Чал гегъенишарун. Шиклди килигиз ва даях гафар кваз текст тукІуърун.	Сесер ва гъарфар къатІуниз хъун. Гафунай ачух ва ачух тушир сесер чеб- чпивай чара авун. Гафунай ачух сесер чара авун ва абур дуъз лугъун. Ачух тушир сесер гафунай чара авун. Къуша сесер къвезвай гафар дуъз лугъун ва гуъзетун. ТукІуър хъанвай гъарфар сивай дуъз акъудун ва гуъзетун. ё, й, щ, о, ь гъарфар дуъз лугъун ва урус чІалан гафара абур дуъз къхъин. Лабил сесер сивай дуъз лугъун ва акъудун. Гаф ва слог чеб-чпивай къатІуниз хъун. Гафар слогриз пайиз хъун. Гафуна авай слогрин къадар тайинарун. Ачух ва ачух тушир сесерин къадарди килигна слогар къалурун. Слогрикай гафар тукІуърун. Гафунин къатІ са цІарцІй муъкуъ цІарцІиз дуъз акъудун. Гафар са цІарцІй муъкуъ цІарцІиз слогралди акъудун. Шиклди килигиз ва даях гафар ишлемишиз текст тукІуърун.
3	Вуж? вуч? вужар? вучар? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)	ЗатІар къалурдай ва вуж? вуч? вужар? вучар? суалриз жаваб гудай гафар.	ЗатІар къалурдай ва вуж? вуч? вужар? вучар? суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз таниш хъун. Гафар жуъреба-жуъре кІватІалриз чара авун. Гафарал суалар эцигиз алакъун.
4	Вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)	ЗатІари ийизвай гъерекатар къалурдай ва вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда? суалриз жаваб гудай гафар.	ЗатІари ийизвай гъерекатар къалурдай ва вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда? суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз таниш хъун. Гафар жуъреба-жуъре кІватІалриз чара авун. Абурал суалар эцигиз алакъун.
5	Гъихътин? гъи? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)	ЗатІарин лишанар къалурдай ва гъихътин? гъи? суалриз жаваб гудай гафар. Гафарал суалар эцигиз алакъун.	ЗатІарин лишанар къалурдай ва гъихътин? гъи? суалриз жаваб гудай гафар ва абур жуъреба-жуъре кІватІалриз чара авун. Гафарал суалар эцигиз алакъун. Аялрин чирвилериз къимет гун.

2 – КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Програмадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тикрарун (5 сят)	1-классда чирай материал тикрарун. <i>Чал гегъенишарун.</i> «Гатун каникулар» темадай гыкая туькIуьрун.	Алатай классда аялри чирай вири материал тикрарун. Муаллимдин куьмекдалди ганвай темадай гыкая туькIуьрун.
2	Сесер ва гьарфар (25 сят)	Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькIуьр хъанвай (составной) <i>гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI</i> гьарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: <i>э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ь</i> ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер <i>гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, къв, хъв, абур сивяй</i> дуьз акъудун. Слог. Гафар слогриз пай хъун. Гаф слогралди са <i>цIарцIяй</i> муькуь <i>цIарцIиз</i> акъудун. Лабиал сесер квай гафар са <i>цIарцIяй</i> муькуь <i>цIарцIиз</i> акъудун. Алфавит. Алфавит чир хъун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакъун. Словардихъ галаз кIвалахдайла алфавит ишлемишун. Ударение. Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакъун. Словардихъ галаз кIвалах. <i>Чал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Текстина ганвай	Сесер ва гьарфар кьатIуниз хъун. Ачух ва ачух тушир сесерин арада авай тафават (сесер ван жада, гьарфар кхьида) чир хъун. Ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун ва гьарфаралди абур къалурун. Къуша гьарфар къведай гафар дуьз лугъун ва кхьин. ТуькIуьр хъанвай (составной) гьарфар квай гафар дуьз кхьин. <i>е, ю, я, й, ь, ь</i> гьарфар квай гафар дуьз кхьин. <i>Дидактикадин къугъун: «Сес адан характеристикадиз килигна тайинара».</i> Гужлу ва зайиф сесер чир хъун. Лабиал сесер <i>гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, кьв, хъв</i> квай гафар дуьз лугъун ва кхьин. <i>Къугъунар - акъажунар: Лабиал сесер (аялрин арада ни гзаф лабиал сесер квай гафар лугъуда).</i> Муаллимдин куьмек галаз классди санал даях гафар ишлемишиз гыкая туькIуьрун. Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун. Гафар слогриз паюн. Гафуна слогрин къадар тайинарун. Гафунин кьатI са <i>цIарцIяй</i> муькуь <i>цIарцIиз</i> слогралди акъудун. Лабиал сесер квай гафар са <i>цIарцIяй</i> муькуь <i>цIарцIиз</i> дуьз акъудун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: «Гафара слогрин къадар тайинарун».</i> Алфавит гина ва вуч патал герек <i>ятIа, гъавурда</i> тун. Гьарфар дуьз лугъун ва абур алфавитдин къайдада лугъун. Ганвай гафар алфавитдин къайдада эцигун. <i>Баянар гудай тапшуругъар тамамарун: «Ганвай гафар алфавитдин къайдада эцигун».</i> Словардихъ галаз кIвалахдайла алфавитдикай чирвилер ишлемишун. Ударение къвезвай гаф тайинарун. Ударение алай ва алачир слог тайинарун.

		суалриз жавабар гун.	<p><i>Жуьтдиз кIвалахун: (абур-абур, михъиз-михъиз, маса-маса): гафарин винел гуьзетунар, ударенидиз фикир гун.</i></p> <p>Орфографиядин словардихъ галаз кIвалахун. Тектинихъ галаз кIвалахун. Тектинин тема ва килин мана тайинарун. Тектина ганвай суалриз жавабар гун ва даях гафар ишлемишиз текст туькIуьрун. Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.</p>
3	Гаф ва адан мана-метлеб (3 сят)	<p>Яшайишда чIалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар. Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал къалурдай гафар. <i>ЧIал гегьенишарун.</i> Суалрин куьмекдалди текст туькIуьрун.</p>	<p>Словардай гафунин мана-метлеб тайинарун. Гафунин мана-метлебдин гъавурда тун.</p> <p><i>Шикилдихъ галаз кIвалах: шикилдикай даях къуна гафунин мана ачухарун.</i></p> <p>Сивин, кхьинрин рахунар къатIуниз хьун. Эдеблу гафарихъ танишарун. Танишвал гудайла, разивал къалурдайла ишлемишдай гафарихъ, ибарайрихъ ва предложенийрихъ галаз танишарун. <i>Яратмишунрин кIвалах: са пай суьретрин куьмекдалди, муькуь пай гафарин манайрин куьмекдалди кроссворд туькIуьрун.</i></p> <p>Текстиниз тIвар гун. Ганвай суалрай текст туькIуьрун ва галай-галайвал мана кхьин.</p>
4	Предложение рахунрин уьлчме я (12 сят)	<p>Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар чара авун. Предложение туькIуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакъя (суалар эцигиз) тайинарун. Предложенидин килин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин киле чIехи гьарф. <i>ЧIал гегьенишарун.</i> Ганвай «Къизилдин зул» шикилдай классди санал суьгьбет туькIуьрун.</p>	<p>Гафарал суалар дуьз эцигун, тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, чир хьун. Никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар тайинарун. Гафарикай манадихъ къадайвал предложения туькIуьрун. <i>Тапиуругъ: манадихъ галаз къадайвал гафарикай предложения туькIуьрун (жуван рахунрин тежрибадикай даях къуна).</i></p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: гафарин кIватIалркай предложения туькIуьрун, предложенида гафарин къадар тайинарун.</i></p> <p>Суалрин куьмекдалди предложенида гафарин арада алакъяр тайинарун. Предложенидин килин членар (подлежащее ва сказуемое) чара авун. Предложенидин эхирда лазим тир (точка, суал гунин ва эвер гунин) пунктуациядин лишан эцигун. <i>Суьретрихъ галаз кIвалах ва шикилрай предложения къалурун (мана-метлебдиз килигна предложения, месела: «Жив къвазва. Жив къвазва? Жив къвазва!» шикилда ганвай гьалар гекъигун, предложения лугьуниз килигна, нетишяар</i></p>

			<p>кьун).</p> <p><i>Таблицаяр туькIуьрун: мана-метлебдиз килигна предложенийрин жуьреяр, мисалар гьун.</i></p> <p><i>Практикадин кIвалах: ганвай лишанриз килигна текстинай предложенияр хкягьун.</i></p> <p>Предложениядин кьиле чIехи гьарф ишлемишун.</p> <p>«Къизилдин зул» кьил ганвай шикилдиз килигун. Шикилдай даях гафар ишлемишиз суьгьбет туькIуьрун.</p>
5	Чалан паяр (1 сят)	Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тIварцIиэвездикай умуми малуматар.	Чалан паярихъ галаз (затIар, затIарин лишанар ва гьерекатар) суалар ва абуруз жаваб гудай гафар-тIварар чир хьун.
6	Существительное ва адан мана-метлеб (7 сят)	Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (<i>вуж?</i> <i>вуч?</i> <i>вужар?</i> <i>вучар?</i>) суалар. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин тIварарин кьиле чIехи гьарф. Существительнияр къадарриз дегиш хьун (танишвал). Гзафвилин къадардин эхирар -ар, ер, -яр (практикадин рекъай). <i>Чал гегьеншарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Ганвай суалрай галай-галайвал текст туькIуьрун.	<p>Существительнидин мана-метлебдин гьавурда тун. Существительнияр тир гафарал суалар эцигун. <i>Вуж?</i> <i>вужар?</i> суалдиз жаваб гудай гафар <i>вуч?</i> <i>вучар?</i> суалдиз жаваб гудайбурувай чара авун. Инсанрин тIварар, фамилияр, шегьерринни хуьрерин, вацIарин тIварар, гьайванрин лакIабар чIехи гьафунилай кхьин.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: «вуж?» ва «вуч?» суалдиз жаваб гузвай существительнияр къве патал паюн.</i></p> <p>Существительнийрин къадар (теквилин ва гзафвилин) тайинарун. Существительнияр къадарриз дегишарун (ктаб-ктабар). Гзафвилин къадардин эхирар дуьз кхьин.</p> <p><i>Тапишуругъ: ганвай гафарин бинедаллаз текстинай теквилин ва гзафвилин къадардин существительнияр жагьурун.</i></p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: ганвай гафариз килигна, существительнияр группайриз паюн.</i></p> <p>Текстиихъ галаз кIвалахун. Темадин кьил ва кьилин фикир тайинарун. Текстиниз кьил гун. Ганвай суалриз жавабар гун. ТуькIуьрнавай текст тетрадра кхьин. Кхьенвай текст ахтармишун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: текст ва «текст туш» тафават къалурун, жуван фикирар, делилар лугьун.</i></p>
7	Прилагательное (танишвал) (3 сят)	Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз (<i>гьихьтин?</i> <i>гьи?</i>) къведай суалар. Прилагательнияр существительнийрихъ галаз алакьада хьун.	<p>Прилагательнидин мана-метлебдин гьавурда тун, абурал суалар эцигун.</p> <p>Прилагательнияр рахунра ишлемишун. Текстинай прилагательнияр чара авун. Прилагательнияр существительнийрихъ галаз ишлемишун. Прилагательнийрин къадар тайинарун. Прилагательнияр</p>

		<p>Прилагателниинрин теквилиин ва гзафвилиин кьадар.</p> <p>Прилагателнидин мукьва ва акси гафар (практикадин рекъай гуьзетун).</p> <p><i>Чал гегьенишарун.</i> Жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз (кIвалин гъайвандикай ва кIвалин цуькведикай) шикилар лугъунин текст туькIуьрун.</p>	<p>кьадарриз дегишарун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: ганвай суьществительнийрихъ прилагательнийяр акална кхъиз.</i></p> <p><i>Прилагателниинрин акси ва мукьва манаяр авай гафар жагъурун.</i></p> <p><i>Тапиуругъ: ганвай прилагателниинрин акси тир гафар жагъурна кхъиз.</i></p> <p>Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай ва я жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз прилагательнийяр ишлемишиз текст туькIуьрун.</p> <p><i>Практикадин кIвалах: текстинай прилагательнийяр жагъурна кхъиз.</i></p> <p>Тапиуругъ тамамардайла жуван агалкъунар ахтармишун.</p>
8	Глагол (танишвал) (5 сят)	<p>Глаголдин мана-метлеб ва адаз кьведай (<i>вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?</i>) суалар. Глаголар чIала ишлемишун.</p> <p>Глаголдин вахтар (практикадин рекъай гуьзетун).</p> <p>Глаголдин мукьва ва акси гафар.</p>	<p>Глаголдин мана-метлебдин гъавурда тун, абурал суалар эцигун. Текстинай суалрин куьмекдалди глаголар жагъурун. Глагол предложенида гъи чIалан пай ятIа, тайинарун.</p> <p><i>Тапиуругъ: гузвай суалрин жавабриз килигна, глаголар вад группадиз паюн: вуч ийизва? вуч жезва? вуч хъана? вуч авуна? вуч ийида?</i></p> <p>Глаголдин вахтарикай умуми малуматар гун. Глаголдин вахтар тайинарун. Глаголар вахтарин формайра эцигун. Глаголар вахтариз дегишарун. Тайин тир вахтунин глаголрин мисалар гъун. Тайин тир вахтунин глаголар ишлемишун.</p> <p><i>Практикадин кIвалах: ганвай гафарин кIватIалрикай анжах глаголар хкудун.</i></p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: текстинай глаголар жагъурун.</i></p> <p>Текстинай глаголдин мукьва ва акси гафар жагъурун ва абур дуьз кхъин.</p>
9	ТIварцIивезар (танишвал) (2 сят)	<p>ТIварцIивезарин мана-метлеб ва адан суалар. ТIварцIивезар чIала ишлемишун.</p> <p>Ксарин тIварцIивезар (практикадин рекъай гуьзетун).</p> <p><i>Чал гегьенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах.</p>	<p>ТIварцIивезарин мана-метлеб ва адаз кьведай суалар чир хъун. ТIварцIивезар ва суьществительнийяр кьатIуниз хъун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: текстинай тIварцIивезар жагъурун.</i></p> <p><i>Тапиуругъар: ганвай тIварцIивезарикай предложенияр туькIуьрун.</i></p> <p>Текстинай ксарин тIварцIивезар жагъурун. Текстинихъ галаз кIвалахун. Тикрар жезвай суьществительнийяр ксарин тIварцIивезариз элкьуьрун.</p> <p><i>Жува-жуваз кIвалахун: текст дегишарна гуьнгуьна хтун, текстина предложенияр дуьз къайда гун.</i></p> <p>Предложенийрикай текст туькIуьрун, адаз</p>

			кьил гун, текст паяриз паюн, туькIуьрнавай текст вири кхьин. Шикилдай диалог туькIуьрун, анай тIварцIизвезар жагъурун ва рахунра адан чка тайинарун. <i>Практикадин кIвалах: ганвай текстинин кылин мана куьрелди ачухарун.</i>
10	Тикрарун (5 сят)		Существительный, глаголар, прилагательный, тIварцIизвезар тикрарун.

3 КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин кьайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	2 - классда кIелай материал тикрарун (5 сят)	Гаф, текст ва предложение рахунрин улчмеяр я. ЗатIар, затIарин лишанар ва гьерекатар кьалурдай гафар. Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер кьвезвай гафар. Лабиал сесер, абур сивай дуьз акъудун. <i>Чал гегьеншарун.</i> Классди санал ганвай шикилдай са гъвечIи суьгъбет туькIуьрун.	Текст ва предложение, текст ва манасуз предложенийрин кIватIал чеб-чпивай кьатIуниз хьун. Текстинин тема ва кылин фикир тайинарун. Ганвай текстиниз тIвар гун ва текстинин мана ганвай тIварцIий тайинарун. Текстинин паяр чара авун. Текстинин жуьреяр кьатIуниз хьун: хабардин, шикилар лугъунин, фикирар лугъунин. Текстинин жуьре тайинарун. ТуькIуьрнавай текст кхьин. Тексинай затIар, затIарин лишанар ва гьерекатар кьалурдай гафар жагъурун ва абурал суалар эцигиз хьун. Гафара сесеринни гьарфарин кьадар тайинарун. Гафар слогриз паюн. Къуша сесер кьвезвай гафар ва лабиал сесер дуьз лугъун ва кхьин. <i>Схемадихъ галаз кIвалах: «Лезги чIалан сесер», схемадикай даях кьуна чIалан сесериз характеристика гун.</i> Ганвай шикилдиз суьгъбет туькIуьриз, туькIуьрнавай текст ахъаюн, суьгъбет авун.
2	Предложение. Алакьалу ибара (10 сят).	Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин ва буйругъдин. Эвер гунин предложение. И жуьрейрин предложенияр туькIуьрун. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар. Предложенидин кылин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин кьвед лагъай дережадин	Предложение гафарин кIватIалрикай чара авун. Мана-метлебдиз килигна предложенийрин жуьрейрин (терминар галачиз) винел гуьзетунар, текстинай абур жагъурун ва и жуьрейрин предложенияр туькIуьрун. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар дуьз эцигун. Предложенидин кылин членар (диб) жагъурун. Грамматикадин дибдикай цIарар чIугун. Предложенидин кылин ва кьвед лагъай дережадин членар кьатIуниз хьун ва чара авун.

		<p>членар (чеб-чпивай чара тавуна). Предложенида гафарин арада алакъя. Гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр.</p> <p>Простой ва сложный предложе нияр. Сложный предложенида пунктуациядин лишанар.</p> <p>Алакъялу ибара (гафарин жуътер). Алакъялу ибарада кылин ва табий гафар. Суалрин куьмекдалди алакъялу ибарада ва предложенида гафарин арада алакъя.</p> <p><i>Чал гегъеншарун.</i> Ганвай темадай формаяр дегиш хъанвай гафарикай ва гъакІни шикилдай предложенияр туькІуьрун.</p> <p>Ахтармишунин диктант.</p>	<p>Предложенида гафарин арада алакъяар тайинарун.</p> <p><i>Тапиуругъ:</i> <i>Текстинай предложенийрин къадаар тайинарун.</i></p> <p>Гегъенш тушир предложенияр къвед лагъай дережадин членар кваз гегъеншарун. Гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр туькІуьрун. Текстинай гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр чара авун.</p> <p><i>Жуьтдиз кІвалахун:</i> <i>гегъенш предложенияр гегъенш тушир предложенийриз элкъуьрун, гегъенш тушир предложенияр гегъенш предложенийриз элкъуьрун.</i></p> <p>Простой ва сложный предложенияр къатІуз хъун. Сложный предложенида пунктуациядин лишанрин гъавурда тун.</p> <p><i>Дестейрин кІвалах:</i> <i>Къве простой предложенидикай са сложный предложение туькІуьрун.</i></p> <p>Предложение ва гафарин ибара къатІуниз хъун. Предложенида гафарин ибараяр чара авун. Ибарада суалрин куьмекдалди кылин ва табий гафар тайинарун.</p> <p><i>Жува-жуваз кІвалахун:</i> <i>текстинай сложный ва простой предложенияр кхъин.</i></p> <p>Шикилда формаяр дегиш хъанвай гафарикай, ибарайрикай предложенияр туькІуьрун. Кылин ва табий гафар тайинарун.</p> <p>Чирвилериз кымет гун ва ахтармишун.</p>
3	<p>Гаф Гафунин туькІуьр хъун (10 сят)</p>	<p>Мукъва гафар. Гафунин туькІуьр хъун. Диб ва эхир, дувул, суффикс, префикс. Гафунай дувул, префикс ва эхир чара авунин регъят дуьшуьшар (гуьзетунар). Са дувулдин гафар жагъуриз алакъун. Суффиксринни префиксрин куьмекдалди цІйи гафар туькІуьрун.</p> <p><i>Чал гегъегшарун.</i> Ганвай шикилдай сочинение туькІуьрун.</p>	<p>Мукъва гафар жагъурун. Гафара гафунин диб чара авун. Гафунин эхир чара авун.</p> <p><i>КІелунин диалог:</i> <i>«Мукъва гафар чеб-чпиз квелди ухшар я? Дувул гъикІ жагъурда?» мукъва гафарин винел гуьзетунар тухун.</i></p> <p>Гафуна суффиксдин ва префиксдин мана-метлебдин гъавурда тун. Гафара суффикс ва приставка чара авун. Суффиксдин ва префиксдин куьмекдалди цІйи гафар арадал гъун.</p> <p><i>Жува-жуваз кІвалахун:</i> <i>са дувулдин гафар кІватІалриз паюн. Мукъва гафар жагъурна, абурун дувулар тайинарун.</i></p> <p>Са дувулдин гафар жагъурун. Гаф дегиш хъайила, суффикса авай ачух сес дегиш жадай дуьшуьшрин гъавурда</p>

			<p>тун. ТуькIуьр хьуниз килигна гафар разбор авун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: жуьреба-жуьре суффиксрин куьмекдалди цIийи гафар арадал гьун.</i></p> <p>Шикилдиз килигун, шикилдиз килигиз жуван фикирар лугьун, мана анализ авун, шикилдиз килигиз (муаллимдин куьмек галаз) текст туькIуьрун.</p>
4	Лексика⁸	<p>Гафунин лексикадин мана-метлеб (умуми малуматар). Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Синонимар. Антонимар. Словардихъ галаз кIвалах.</p> <p><i>Чал гегьенишарун.</i> Ганвай текстинай сугьбет туькIуьрун. Изложение.</p>	<p>Текстин ганвай тийижир гафар чир хьун, словардай абурун манна-метлеб чирун. Гзаф манаяр авай гафар, дуьз ва куьчуьрмишнавай манада авай гафар чир хьун. Предложенийрай, текстинай антонимар ва синонимар жагьурун, гафариз синонимар ва антонимар хкягьун. Орфографиядин, антонимрин ва синонимрин словарихъ галаз кIвалах авун, анай герек тир малуматар жагьурун. Синонимар ва антонимар кваз (муаллимдин куьмекдалди) ганвай шикилдай сугьбет туькIуьриз. Кьачур чирвилер ахармишун ва нетижайриз кьимет гун.</p>
5	Чалан паяр (1 сят)	<p>Существительнидакай, прилагательнидакай, глаголдакай, числительнидакай, наречидик⁹, тIварцIиевезрикай¹⁰ умуни малуматар.</p>	<p>КIелай чIалан паяр тайинариз чир хьун. Гафар чIалан (существительное, прилагательное, глагол, числительное, тIварцIиевезар, наречие) паяриз паюн (классифицировать авун). КIелай чIалан паярай мисалар гьун.</p> <p><i>КIелунин диалог: гафар чIалан паяриз гьихьтин лишанралди пайзава?</i></p> <p>Шикилдай текст туькIуьрун, туькIуьрай сугьбетда гьихьтин чIалан паяр ишлемишнаватIа, тайинарун.</p>
6	Существительное (12 сят)	<p>Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Хас ва умуни существительния. Хас тIварарин кьиле чIехи гьарф. Существительнидин теквилин ва гзафвилин кьадар. Существительния кьадарриз дегиш хьун.</p> <p><i>Чал гегьенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Текст рикIел аламуькдаивал</p>	<p>Существительния муькуь чIалан паярин арада чир хьун. Существительнидин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Хас ва умуни существительния чир хьун, хас существительнийрин мана-метлеб тайинарун. Хас существительния чIехи гьарфунилай кхьин. Существительнийрин кьадар тайинарун. Существительния кьадарриз дегиш хьун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: предложения чIалан паяриз разбор авун.</i></p>

⁸ Лексикадай чирвилер йисан кьене тухуда.

⁹ Наречидикай чирвилер йисан кьене гуьзетуналди кьиле тухуда.

¹⁰ ТIварцIиевездикай чирвилер йисан кьене гуьзетуналди кьиле тухуда.

		<p>кхьин. Существительнидин падежар. Существительный дибдин падежриз дегиш хьун. Мукьва ва акси (синонимар ва антонимар) метлебар авай существительный чІала ишлемишун. <i>ЧІал гегъенишарун.</i> Ганвай шикилдай суьгьбет туькІуьрун. Ахтармишунин диктант.</p>	<p><i>Дестейрин кІвалах:</i> хас ва умуми существительный группайриз паюн. Текстинихъ галаз кІвалахун: текстинин тема, кьилин мана ва жуьре тайинарун, пландихъ галаз кьадайвал текстинин паяр чара авун, четин гафар кхьин, текст рикІел аламуькьдайвал кхьин. Существительный падежриз дегишарун. Падежрин тІварар рикІел хуьн. <i>Жуьтдиз кІвалахун:</i> гафар гзафвилин ва теквилин кьадарра падежриз дегишарун. Существительныйриз мукьва ва акси гафар (синонимар ва антонимар) жагьурун ва абур чІала дуьз ишлемишун. <i>Тапиуругъ:</i> жуьтера гафар акси манадин гафаралди дегишарун. Существительный морфологиядин рекьай разбор авун. Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай суьгьбет туькІуьрун. Текст лугьуз кхьиз тун ва кхьейди ахтармишун.</p>
7	Прилагательное (5 сят)	<p>Прилагательнидикай мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Мукьва ва акси метлебар авай прилагательный (синонимар ва антонимар) чІала ишлемишун. <i>ЧІал гегъенишарун.</i> Илимдин стилда са набататдикай текст туькІуьрун. Прилагательныйрин теквилин ва гзафвилин кьалар. Прилагательный кьадарриз дегиш хьун. Прилагательный дибдин падежриз дегиш хьун.</p>	<p>Прилагательный амай чІалан паярин арада чир хьун. Прилагательнидин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Предложенида прилагательныйрин везифа тайинарун. Прилагательныйриз мукьва ва акси (синонимар ва антонимар) жагьурун ва чІала абур ишлемишун. Илимдин стилда са набататдикай текст туькІуьрун, анай прилагательный жагьурун. <i>Дестейрин кІвалах:</i> прилагательный гзафвилин кьадарда эцигин. Прилагательныйрин кьадар тайинарун ва прилагательный кьадарриз дегишарун. Текстинай прилагательный жагьурун ва абурун кьадар тайинарун. <i>Жуьтдиз кІвалахун:</i> прилагательный дибдин падежриз дегишарун. Прилагательныйрин падеж тайинарун ва абур дуьз кхьин. Прилагательный морфологиядин рекьай разбор авун.</p>
8	Числительное (4 сят)	<p>Числительнидин мана-метлеб. Предложенида адан везифаяр. Кьадардин ва кьайдадин числительный. Бязи числительный дуьз кхьин.</p>	<p>Числительный амай чІалан паярин арада чир хьун. Предложенида числительнидин везифаяр тайинарун. Кьадардин ва кьайдадин числительный чара авун ва абур дуьз кхьин. <i>Дестейрин кІвалах:</i> текстинай кьадардин ва кьайдадин числительный</p>

		<i>Чал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Ахтармишунин диктант.	<i>чара авун.</i> Ганвай текстинай къадардин ва къайдадин числительный жагъурун ва абур чара авун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: числительный морфологиядин рекъый разбор авун.</i> Къачур чирвилер ахармишун ва нетижайриз къимет гун.
9	ТIварцIэвезар (4 сят)	Ксарин ва суалдин тIварцIэвезрикай (<i>вуж? вуч?</i>) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тIварцIэвезар дибдин падежриз дегиш хъун ва падежрин эхирар дуьз кхьин.	ТIварцIэвезар амай чIалан паярин арада чир хъун. Ксарин ва суалдин тIварцIэвезар чара авун. Ксарин ва суалдин тIварцIэвезар падежриз дегишарун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Текстина тикрар жезвай существительный тIварцIэвезриз элкьюрун ва абур дуьз кхьин. ТIварцIэвезар морфологиядин рекъый разбор авун.
10	Глагол (12 сят)	Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай суалар. Предложенида глаголдин везифаяр. Глаголдин мурадвилин форма. Глаголдин инкарвилин форма (умуми малуматар). <i>Чал гегъенишарун.</i> Сюжет авай шикилдай текст туькIуьрун. Глаголар вахтар. Гилан вахт. Алатай вахт. Къвезмай вахт. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин. Ахтармишунин диктант.	Глагол амай чIалан паярин арада чир хъун. Глаголдин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Глаголдин суалриз дуьз жавабар гун. Предложенида глаголдин везифаяр чир хъун. Мурадвилин формадин глаголар чара авун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: мурадвилин формада авай глаголриз акси метлеб авай глаголар жагъурун.</i> Инкарвилин формада авай глаголрай суффиксар ва префиксар чара авун. <i>Дестейрин кIвалах: муаллимдин куьмек галаз сюжет авай шикилдай текст туькIуьрун.</i> Глаголдин вахтар чир хъун. Глаголрикай вахтарин формаяр арадал гъун. <i>Тапиуругъар: глаголар вахтариз дегишарун. Глаголрин вахтар тайинарун. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин. Глагол морфологиядин рекъый разбор авун.</i> Къачур чирвилер ахармишун.
11	Тикрарун (5 сят)	Йисан къене кIелайбуьр тикрарун.	Существительный, глаголар, прилагательный, тIварцIэвезар, числительный тикрарун..

4 – КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тикрарун (5 сят)	Алатай классра чирай	Гаф, предложение, текст рахунрин

		<p>материал тикрарун.</p> <p>Гаф, предложение, текст. рахунрин уьлчмеяр я.</p> <p>Сесер ва гьарфар, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькIуьр хьанвай (составной) гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: э, й, е, я, ю; о, ё, ь, ъ гьарфар ишлемишун.</p> <p>Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акъудун.</p> <p>Предложенида гафарин арада алакъа (суалрин куьмекдалди) тайинарун (хуралай).</p> <p>Предложение чIалан уьлчме я.</p> <p>Предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар.</p> <p>Предложенидин кьилин ва къвед лагъай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар.</p> <p>Ахтармишунин диктант.</p>	<p>уьлчмеяр я.</p> <p>Сесеринни гьарфарин арада авай тафават чир хьун. Къуша сесер къвезвай гафар дуьз кхьин. ТуькIуьр хьанвай гьарфар дуьз лугьун ва кхьин. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар дуьз ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер чир хьун. Лабиал сесер сивяй дуьз лугьун ва дуьз кхьин. Суалрин кумекдалди предложенида гафарин алакъа тайинарун.</p> <p><i>Жуьтдин кIвалах: ганвай гафар фонетикадин жигъетдай разбор авун.</i></p> <p>Текстинай предложенияр жагъурун ва лугьунин тегьердиз, мана-метлебдиз килигна абурун жуьреяр тайинарун. Лугьунин тегьердиз ва мана-метлебдиз килигна предложенияр туькIуьрун. Сивин рахунра предложенидин эхирда интонациядиз фикир гун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: текстинай предложенийрин жуьреяр тайинарун.</i></p> <p>Предложенидин кьилин членар чара авун ва предложенида абур жагъурунин къайдайрин гъавурда тун. Предложенида кьилин ва къвед лагъай дережадин членар къатIуз хьун. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар дуьз эцигун.</p> <p><i>Тапиуругъар: ганвай текстинай кьилин ва къвед лагъай дережадин членар чаа авун.</i></p> <p>Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.</p>
2	Предложение (15 сят)	<p>Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое.</p> <p>Предложенидин къвед лагъай дережадин членрикай умуми малуматар. Анжах кьилин членрикай туькIуьр хьанвай предложенияр, къвед лагъай дережадин членар кухтуна, гегъеншарун.</p> <p>Манадин жигъетдай алакъалу ибара (гафарин жуьтер) чара авун ва са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. КIелай чIалан паяр тир гафарикай</p>	<p>Предложенидин кьилин членар чара авун ва къвед лагъай дережадин членар жагъурунин къайдайрин гъавурда тун. Предложенидин къвед лагъай дережадин членрикай малуматар гун. Предложенидин кьилин ва къвед лагъай дережадин членар чара авун. Анжах кьилин членрикай туькIуьр хьанвай предложенияр, къвед лагъай дережадин членар кухтуна, гегъеншарун.</p> <p><i>Тапиуругъ: гаф, алакъалу ибара ва предложение чеб-чпив гекъигун.</i></p> <p>Ибарада са гафунилай муькуь</p>

		<p>гафарин жуьтер туькIуьрун. <i>ЧIал гегьенишарун.</i> Темадай предложенияр туькIуьрун; форма дегиш хьанвай (деформированный) текст гуьнгуьна хтун; суалрин куьмекдалди текст кхьин. Са жинсинин членар квай предложенийрикай умуми малуматар. Союзар (ва, -ни, амма) галай ва галачир са жинсинин членрин арада запятой. Са жинсинин членар квай предложенияр туькIуьриз алакьарун ва абур дуьз кIелун. Сложный предложеникай умуми малумат. Кьве простой предложенидикай туькIуьр хьанвай сложный предложение. Сложный предложенида пунктуацядин лишанар. <i>ЧIал гегьенишарун.</i> Жува-жуваз туькIуьрнавай пландай галай-галайвал текст кхьин. Ахтармишунин диктант.</p>	<p>гафунал суал эцигун. Ибарада гафарин арада авай алакьаяр суалрин куьмекдалди тайинарун. Предложенийрай алакьалу ибараяр чара авун. Предложенияр членриз разбор авун. Предложенияр туькIуьрун ва абуруз кьимет гун. Текстинин мана-метлеб гуьнгуьна хтун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарна агакьарун ва кхьин. <i>Жуьтдиз кIвалахун: Са жинсинин членар квай предложенияр чир хьун ва абур текстинай жагьурун.</i> Са жинсинин членар предложенида гьи член ятIа, тайинарун. Предложенида са жинсинин членар ва лугьунин тегьер (интонация) вилив хуьн. Са жинсинин членар квай предложенияр туькIуьриз алакьун ва абур дуьз кIелун. Союзар (ва, -ни, амма) галай са жинсинин членрин арада запятояр дуьз эцигун. Простой ва сложный предложенияр чеб-чпив гекьигун. Са жинсинин членар квай простой предложение ва сложный предложение чеб-чпивай кьатIуз хьун. Кьве простой предложенидикай хьанвай сложный предложенидин арада запятояр дуьз эцигун. <i>Тапиуругь: сложный предложенида грамматикадин дибар чара авун. Сложный предложенияр туькIуьрун.</i> Жува-жуваз туькIуьрнавай пландай мана ачухардай текст агакьарна кхьин. Кьачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.</p>
3	Текст (5 сят)	<p>Текст. Текстинин лишанар: текстина предложенийрин манадин садвал, текстинин кьил, кьилин фикир, текстинин план. Ганвай текстиниз план туькIуьрун. Текст туькIуьр хьунин винел кIвалах: кьил гун, предложенийрин кьайда ва тестинин паяр (абзацар) корректировать авун. <i>ЧIал гегьенишарун.</i> Мана ачухардай текст галай-галайвал кхьин.</p>	<p>Текстинин тема ва кьилин мана тайинарун. Текстиниз кьил гун. Текст ва адаз ганвай тIвар кьадайвал хьун. Текстинин паяр чара авун. Текстинин план туькIуьрун. Текст туькIуьр хьунин нормаяр (галай-галайвал ачухардай, темадив кьадайвал, логикадин ва мсб.) чеб-чпив кьадайвал хьун. <i>Тапиуругь: текст жува-жуваз кхьиз гьазур хьун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарун, кхьей тектиниз кьимет гун.</i> Тектинин жуьреяр чеб-чпив гекьигун:</p>

			<p>галай-галайвал ачухардай, шикилар лугъудай, фикирар лугъудай. Жуьреба-жуьре стилрин текстер чеб-чпив гекъигун.</p> <p><i>Хкянавай темадай суьгъбет туькIуьрун ва кхьин.</i></p>
4	<p>ЧПалан паяр. Существительное (15 сят)</p>	<p>Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Существительнидин кьадар. -Вал суффикс квай существительния гзафвилин кьадарда. Гзафвилин кьадардин эхирдиз -ар, -яр кьведай существительния. Существительния падежриз дегиш хьун. Дибдин падежрин тIварар ва суалар. Асул падеж. Актив падеж. Талукъвилин падеж. Гунугин падеж. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай умуми малуматар. Чкадин падежра существительния дуьз лугъуз, кIелиз ва кхьиз. Морфологиядин рекъай существительния разбор авун.</p> <p><i>Чал гегъенишарун.</i> Жува-жуваз туькIуьрнавай пландай мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин. Контрольный диктант.</p>	<p>Существительнидин мана-метлеб ачухарун. Существительнидин суалар чир хьун ва предложенида адан везифаяр тайинарун. -Вал суффикс квай существительния гзафвилин кьадарда дуьз кхьин. Гзафвилин кьадардин эхирдиз -ар, -яр кьведай существительния кьалурун. Существительния гзафвилин кьадарда эцигун. Существительния падежриз дегиш хьун.</p> <p><i>Практикадин кIвалах:</i> <i>«Существительнидин дибдин падежар» таблицади хъ галаз кIвалахун.</i></p> <p>Дибдин падежрин тIварар ва суалар чир хьун. Асул падеж ва адаз кьведай суалар. Актив падеж ва адаз кьведай суалар. Талукъвилин падеж ва адаз кьведай суалар. Гунугин падеж ва адаз кьведай суалар. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай умуми малуматар гун ва абурун эхирар дуьз лугъун ва кхьин. Существительния галай-галайвал разбор ийиз чир хьун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: суалрин куьмекдалди существительния падежриз дегишарун.</i></p> <p>Мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин. Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.</p>
5	<p>Прилагательное (5 сят)</p>	<p>Прилагательнидин мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Прилагательнийрин кьадар. Прилагательния дибдин падежриз дегиш хьун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Прилагательния гзафвилин кьадарда падежрин формайра у хвена кхьин (ярубур -ярубур).</p> <p>Морфологиядин рекъай</p>	<p>Прилагательнидин мана-метлеб, адан суалар ва предложенида адан везифаяр тайинарун. Текстиная прилагательния жагъурун. Прилагательния кьадарриз ва падежриз дегиш хьун.</p> <p><i>Тапишуругъ: прилагательния существительнийри хъ галаз ишлемишун.</i></p> <p>Прилагательния суффиксрин куьмекдалди арадиз атун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: прилагательния</i></p>

		<p>прилагателнияз разбор авун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин; шикилдай текст туькIуьрун. Изложение.</p>	<p><i>гзафвилин кьадарда надежрин формайра дуьз кхьин.</i> Прилагателнияз галай-галайвал разбор авун ийиз алакьун. <i>Дестейрин кIвалах:</i> мана ачухарзавай текст жува-жуваз кхьиз гьазур хьун ва кхьин. Кхьей текст ахтармишун. <i>Муаллимдин куьмек галаз шикилдай текст туькIуьрун.</i> Къачур чирвилериз кьимет гун.</p>
6	ТIварцIиевезар (3 сят)	<p>ТIварцIиевезрин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Ксарин ва суалдин тIварцIиевезрикай (<i>вуж? вуч?</i>) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тIварцIиевезар падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. ТIварцIиевезар чIала ишлемишун. Морфологиядин рекъай тIварцIиевезар разбор авун. <i>Чал гегъенишарун.</i> Диалог кваз шикилдиз килигиз рахунрин суьгьбет туькIуьрун; мана ачухардай галай-галайвал текст туькIуьрун; жуван дустуниз мубарак авунин кагъаз (открытка) кхьин.</p>	<p>ТIварцIиевезар амай чIалан паярин арада кьатIуз хьун. <i>Тапиуругъ:</i> <i>текстинай тIварцIиевезар жагъурун.</i> Ксарин ва суалдин тIварцIиевезар падежриз дегиш хьун. Ксарин ва суалдин тIварцIиевезрин падеж тайинарун. ТIварцIиевезрин эхирар дуьз кхьин. ТIварцIиевезар рахунра ишлемишун. <i>Практикадин кIвалах:</i> «ТIварцIиевезар» таблицади хь галаз кIвалахун, ксарин тIварцIиевезар морфологиядин разбор ийиз алакьун. ГъвечIи текст-диалог туькIуьрун, тIварцIиевезар дуьз ишлемишнаватIа, ахтармишун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарна кхьена гун. 8 - Мартдиз талукъарнавай тебрикдин кагъаз (открытка) кхьин.</p>
7	Глагол (15 сят)	<p>Глаголдин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Глаголдин асул форма. Глаголдин асул форма падежриз дегиш хьун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьин. Глаголдин мурадвилин форма. Глаголдин инкарвилин форма. Глаголдин префиксар ва суффиксар. Куьмекчи глаголар. Глаголар дуьз кхьин. <i>Чал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Галай-галайвал мана ачухарда текст кхьин. Морфологиядин рекъай глагол разбор авун. Ахтармишунин диктант.</p>	<p>Текстина ва маса гафарин арада глаголар кьатIуз хьун. Глаголдин грамматикадин лишанар (предложенида вахт ва везифа) тайинарун. Текстина ганвай глаголар вахтариз дегишарун. <i>Тапиуругъ:</i> <i>асул формада авай глаголар чара авун.</i> Асул формадин глаголар теквилин ва гзафвилин кьадарра дибдин падежриз дегишарун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьинин кьайдаяр чирун хьун. Асул формада авай глаголар префиксрин куьмекдалди арадал гъун. Глаголар мурадвилин формада эцигиз кхьин. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> <i>мурадвилин формада авай глаголриз къанишар метлеб авай глаголар жагъурун.</i> Глаголар инкарвилин формада эцигиз алакьун. Инкарвилин формада авай глаголар суффиксдин ва префиксдин куьмекдалди арадиз гъун. Куьмекчи</p>

			<p>глаголар чир хъун ва абур дуьз кхьин. Текстинихъ галах кIвалахун: текст туькIуьрун, тексинин жуьре, тема, кьилин фикир, тектинин паяр тайинарун; план туькIуьрун, гьар са паюнай глаголар кхьин, кхьенвай даях гафар (глаголар) кваз текстинин мана галай-галайвал кхьин.</p> <p><i>Практикадин кIвалах: «Глагол» таблицадинхъ галаз кIвалахун, глагол морфологиядин разбор авун.</i></p> <p>Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.</p>
8	Наречие¹¹	<p>Наречидикай умуми малумат. Наречидин суалар ва предложенида адан везифа. Наречияр чIала ишлемишун. Наречияр дуьз кхьин. Изложение.</p> <p><i>ЧIал гегьенишарун.</i> Муаллимди ганвай шикилдай сочинение-отзыв кхьин.</p>	<p>Наречидикай умуми малуматар гун. Текстинай наречияр жагъурун. Наречидин грамматикадин лишанар анализ авун. Предложенида ва текстина наречидин везифаяр тайинарун.</p> <p><i>Тапиуругъ: туькIуьр хъанвай ва тикрар жедай наречияр дуьз кхьин.</i></p> <p>Жуван чирвилерин нетижайриз кьимет гун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: муаллимди ганвай шикилдай сочинение-отзыв вирида санал гъялун, жуван фикирар лугъун, шикилдай хуси текст-отзыв туькIуьрун.</i></p>
9	Гафарин винел кIвалах¹²	<p>ЧIала синонимар, антонимар, са мана ва гзаф манаяр авай, дуьз ва куьчуьрмишнавай манаяр авай гафар ишлемишун. Абур дуьз кхьин.</p>	<p>Предложенияр туькIуьрун, чеб-чпиз мукьва ва акси метлебар авай существительнияр, глаголар, прилагательнияр, тIварцIивезар, числительнияр ва наречияр ишемишиз алакьун ва абур дуьз кхьин.</p>
10	Тикрарун (5 сят)	<p>Йисан къене кIелай материалар тикрарун.</p>	<p>Существительнияр, глаголар, прилагательнияр, тIварцIивезар, числительнияр тикрарун ва абур дуьз кхьин.</p>

¹¹ Практикадин рекъай танишарда. Ктабдай текстер анализ ийидайла, чирвилерин дережа ахтармишдач.

¹² Гафарин кIвалах аялрихъ галаз йисан къене тухуда.

